„Demokratizačná akcia“

Študentské čistky na slovenských vysokých školách na prelome rokov 1948 a 1949

Marta Glossová

*Sú dva spôsoby, ako držať ľudí: cez ich osobný život
a cez ich deti. Ak protestujete, stratíte svoju pozíciu
a vaše deti už nemajú žiadnu budúcnosť. Sú skúšky. Je
to veľmi jednoduché – povedať, že vaše dieťa neuspelo...*

Bernard Noël: Stretnutie s Tatarkom¹

Kontrola prístupu k vysokoškolskému, no aj k stredoškolskému vzdelaniu je jedným z nástrojov, ktoré totalitné režimy využívajú na zabezpečenie lojálnosti vlastných občanov a na potrestanie tých nelojálnych. V socialistickom Československu tieto praktiky v podobe politicky motivovaného neprijatia uchádzačov na štúdium dosiahli kvantitatívny vrchol v období takzvanej normalizácie. V mechanizme fungovania tunajšieho komunistického režimu však boli prítomné dávno predtým: v jeho „budovateľskom“ období v päťdesiatych rokoch sa svojím rozsahom, brutálnosťou a nezákonnosťou zaradili k ďalším formám perzekúcií, ktorými sa predstavitelia

¹ NOËL, Bernard: Stretnutie s Tatarkom. In: *Revue Impulz*, roč. 13, č. 1 (2017), s. 86–104, tu s. 98. Z francúzštiny preložila Katarína Chaloupková. Text francúzskeho novinára pochádza z roku 1980. Dostupné aj zo: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?1422>.

etablujúcej sa totality snažili zlomiť odpor potenciálnych protivníkov a premeniť sociálnu a politickú štruktúru spoločnosti a jej jednotlivých skupín.

Študenti a študentky vysokých škôl predstavovali skupinu, ktorej lojálnosť a – dobovým výrazom – „politickú uvedomelosť“ – činitelia režimu strážili obzvlášť bedlivo. Vybudovanie lojálnych elít je totiž dôležitým cieľom každého režimu, obzvlášť totalitného, ktorého stabilita je okrem strachu postavená predovšetkým na pevnej hierarchii ľudí spoľahlivo slúžiacich ideológii štátu. Okrem ideovo-politickej výchovy k tomuto cieľu malo po februári 1948 viesť niekoľko systematicky uplatňovaných prostriedkov, ako bolo ovplyvňovanie výberu študujúcich na základe prijímacích pohovorov, posilňovanie počtu „triedne vyhovujúcich“ vysokoškolákov prostredníctvom prijímania absolventov prípravných robotníckych kurzov a robotníkov študujúcich popri zamestnaní – a súčasne tiež vylučovanie „nevyhovujúcich“ študentov a študentiek, ktoré sa pod rôznymi zámienkami na vysokých školách odohrávalo.

„Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948–1960 ako nástroj výchovy lojálnych elít“ sú témou dizertačnej práce, ktorú som obhájila na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v júni 2019. Hoci v českom prostredí ide o bohato spracovanú tému,² na Slovensku sa jej doteraz nikto systematicky nevenoval.³ V dôsledku doposiaľ chýbajúceho primárneho výskumu v slovenských archívoch sa zistenia z českých vysokých škôl v mnohých prípadoch v odbornej literatúre automaticky vzťahujú na celé Československo, teda aj na slovenské vysoké školy. Tohto zjednodušenia sa dopúšťajú nielen českí autori, ale aj americký historik John Connelly, ktorého publikácia *Ztročená univerzita*, venovaná sovietskizácii vysokého školstva v krajinách strednej Európy, sa stala bestsellerom a „bibliou“ tejto problematiky.⁴

Ako však ukázal môj výskum v Slovenskom národnom archíve a v archívoch jednotlivých slovenských vysokých škôl, napriek spoločným rámcovým krokom existovali medzi študentskými čistkami na slovenských a českých vysokých školách pomerne veľké rozdiely. Tie niekedy spočívali v časových posunoch a formálnych odlišnostiach mechanizmov preverovania a vylučovania študentov a študentiek zo

2 Pojednávajú o nej práce Jakuba Jareša, Jaroslava Cuhru, Marie Černej, Pavla Urbáška, Jiřího Pulca, Vladimíry Hradeckej a mnohých ďalších autorov a autoriek.

3 Paradoxne najprínosnejšou prácou k tejto téme je pamätníka *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského* z roku 1969, ktorá sa pomerne otvorene venuje pomerom na bratislavskej univerzite v 50. rokoch minulého storočia a aj samotným čistkám (VARSÍK, Branislav (ed.): *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského: Vydané z príležitosti 50. výročia založenia Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava, Univerzita Komenského 1969). Okrem tejto publikácie sa témou študentských previerok a čistiek na Slovensku podrobnejšie zaoberajú už len dve práce: doposiaľ nepublikovaná rigorózna práca študentky Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského Ľudmily Durajovej *Perzekúcie slovenských vysokoškolských študentov v rokoch 1945–56* z roku 2005 a nová publikácia Sone Gabzdilovej, ktorá však má do veľkej miery prehľadový charakter (GABZDILOVÁ, Soňa: *Ako sme študovali v totalite: Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948–1953)*. Prešov, UNIVERSUM-EU 2018).

4 CONNELLY, John: *Ztročená univerzita: Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Praha, Karolinum 2000.

slovenských vysokých škôl, ktoré vyplývali z asymetrie štátnej správy, spôsobenej existenciou a kompetenciami slovenského povereníctva školstva, ktoré okrem centrálnych vládnych pokynov vydávalo aj vlastné, niekedy mierne odlišné smernice.

Oveľa zaujímavejšie sú však odlišnosti, ktoré boli zapríčinené rozdielnou personálnou situáciou a sociokultúrnymi parametrami v oboch častiach krajiny. Jedným z markantných rozdielov bola kontinuita vysokoškolského vzdelávania na Slovensku počas druhej svetovej vojny na rozdiel od jeho disrupcie na českých vysokých školách, ktorá okrem iného spôsobila pretlak českých študentov a študentiek a ich relatívne vyšší priemerný vek v prvých rokoch po oslobodení, čo prispelo k ich aktívnejšej politickej angažovanosti a po februári 1948 aj k strmsšiemu úbytku počtu vysokoškolákov v dôsledku čistiek. Obyvatelia Slovenska si tiež niesli nedávnú skúsenosť z obdobia Slovenského štátu (1939–1945), počas ktorého sa ujali viaceré fenomény reštrikcie, prítomné a známejšie skôr v období od roku 1948, ako napríklad diskriminačný prístup k vzdelaniu či prax politických previerok na vysokých školách. Tie boli na Slovensku súčasťou relatívne „normálneho života“ v štáte spravovanom vlastnou elitou, na rozdiel od situácie v nepriateľom okupovanej krajine. Tieto pomery vytvárali mnohé príležitosti pre morálne kompromisy a zanechali svoje dôsledky aj po komunistickom prevrate, ktorý síce zaviedol novú ideológiu, ale jej mechanizmy zostali v mnohom rovnaké. Pre Slovensko tiež bola typická oveľa mladšia, zomknutejšia a užšia intelektuálna elita a celkový nedostatok vysokoškolsky vzdelaných odborníkov nielen na vysokých školách, ale aj v štátnej správe a v hospodárskej sfére, ktorý z praktických dôvodov neumožňoval také prudké a masové čistky ako v českých krajinách.

Dôsledkom týchto rozdielov bol jednak relatívne nižší počet študujúcich vylúčených zo slovenských vysokých škôl a jednak čiastočne odlišný priebeh ich vylúčovania. Odlišnosť spočívala predovšetkým v tom, že kým na českých vysokých školách sa odohrala čistka medzi študentstvom (a rovnako učiteľmi) relatívne naraz, pričom rozhodujúcu rolu v prípade študentov a študentiek zohrala takzvaná *studijní prověrka*, na Slovensku mala táto akcia pod označením „demokratizácia“ zdanlivo miernejší priebeh, navyše mnoho vylúčených študujúcich uspelo v odvolacom konaní.⁵ Personálna prestavba slovenských vysokých škôl však pokračovala a dospela k svojmu vrcholu v roku 1950, keď vysoké školy, rovnako ako celú slovenskú spoločnosť, zasiahla ideologická kampaň proti takzvanému buržoáznemu nacionalizmu;⁶ jej obeťou sa medzi prvými stal aj povereník školstva, básnik Laco Novomeský. Študentská čistka motivovaná týmto ideologickým bojom na slovenských vysokých školách prebehla v dvoch vlnách – v júni a na jeseň 1950 – a bolo

5 Na českých vysokých školách nebolo počas tejto „študijnej previerky“ v roku 1949 prevarených 10 203 študentov a študentiek, čo je 25,7 percent (pozri URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc, Univerzita Palackého 2002, s. 100). Na Slovensku bolo pri „demokratizácii“ vylúčených 1038 študujúcich, čo predstavovalo „len“ 10,4 percenta.

6 Rovnako ako samotný „slovenský buržoázy nacionalizmus“ bola aj táto čistka slovenským špecifikom – zatiaľ sa nepreukázalo, že by v tejto súvislosti došlo k ďalšej čistke aj na českých vysokých školách.

počas nej vylúčených ďalších 570 študentov a študentiek.⁷ Až počas tejto druhej čistky sa tak na slovenských školách definitívne zavŕšila ich personálna prestavba, a to nielen v prípade študentstva, ale aj pedagogického zboru.⁸

Popri „demokratizácii“ a dvoch etapách čistky v rámci „ideologického boja“ v roku 1950 sa preverovanie a vylučovanie vysokoškolákov na Slovensku v rokoch 1948 až 1960 odohrávalo v ďalších piatich vlnách. Niektoré z nich mali svoje české paralely, v iných prípadoch išlo o špecificky slovenské javy. Chronologicky možno všetky tieto perzekučné akcie zhrnúť do nasledujúceho prehľadu:

1. Vylučovanie zo štúdia z rozhodnutia akčných výborov na vysokých školách po februári 1948;
2. „demokratizačná akcia“ na jar 1949;
3. blesková čistka v rámci kampane proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“ v júni 1950;
4. čistka v rámci „boja za ideologickú čistotu vysokých škôl“ v septembri a októbri 1950;
5. vylučovanie zo štúdia na stredných a vysokých školách v súvislosti s takzvanou Akciou B – „Očistou veľkých miest“ v rokoch 1952 a 1953, ktoré bolo automatickým dôsledkom vystahovania vytipovaných „nepriateľských“ rodín z týchto miest;
6. priebežné politicky motivované vylučovanie jednotlivcov disciplinárnymi komisiami a kádrovými oddeleniami vysokých škôl v rokoch 1950 až 1956;⁹
7. vylučovanie zo štúdia a ďalšie perzekúcie v reakcii na študentské protesty v roku 1956;
8. vylučovanie jednotlivcov v dôsledku konsolidácie a sprísnenia politického režimu v rokoch 1956 až 1960.¹⁰

„Demokratizačná akcia“ na Slovensku z prelomu rokov 1948 a 1949, ktorá je témou tejto štúdie, tvorila do veľkej miery paralelu k vtedajšej „študijnej previerke“

7 To pri aktuálnom (po „demokratizácii“ zredukovanom) počte študujúcich a pri odpočítaní nastupujúcich prvkov, ktorí boli preverovaní v osobitnom režime, predstavovalo ďalších 11,12 percent vylúčených.

8 Pozri HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Historický ústav SAV 2010, s. 105.

9 Išlo o rôzne prípady, keď boli študujúci vylučovaní v dôsledku politicky motivovaného trestného stíhania ich samých alebo ich rodinných príslušníkov, v dôsledku ich (náhodne alebo po udaní zistených) „kádrových nedostatkov“, eventuálne v dôsledku „ politickej nespoľahlivosti“ študujúcich alebo ich príbuzných (napr. emigrácie, politickej činnosti počas Slovenského štátu, „buržoázneho povolania“ rodičov, lepšej majetkovej situácie rodiny, obvinenia z „idealizmu“ – t.j. náboženskej viery – a pod.).

10 Formou aj mechanizmom išlo o podobné prípady ako pred rokom 1956 (pozri pozn. 9), pričom sa však kládol zvýšený dôraz na správny „triedny pôvod“ študentov a študentiek. Týkalo sa to najmä oneskorene zistených „kádrových závad“ vo vzťahu k obdobi Slovenského štátu, ako bolo (skutočné alebo vymyslené) členstvo rodičov v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, Hlinkových gardách či v Nemeckej strane (*Deutsche Partei*), určitá živnosť či administratívna pozícia otca (notár, vládny komisár), účasť rodičov (skutočná alebo vymyslená) pri arizácii, nemecký pôvod a pod.

v českých krajinách a rozdiely medzi týmito udalosťami spočívajú skôr v detailoch. Neusilujem sa tu ich komparáciou poukazovať na odlišnosti medzi oboma časťami Československej republiky pri ideologicky motivovanom očisťovaní vysokých škôl po februári 1948, ale skôr doplniť a načrtnúť celkový obraz „demokratizačnej akcie“ na základe výsledkov môjho archívneho výskumu na Slovensku. S prihliadnutím k tomu bude možné upriamiť pozornosť na hlbšie rozdiely pri ďalších fázach ideologizácie slovenských vysokých škôl oproti situácii v českých krajinách, čo už ale presahuje rozsah tejto štúdie.

Na rozdiel od stavu prameňov v Archíve Univerzity Karlovej, v ktorom sa podarilo zachovať pracovné materiály z činnosti previerkových komisií,¹¹ sú bádatelia na Slovensku odkázaní len na oficiálne dokumenty povereníctva školstva a vnútra, straníckych orgánov či vysokých škôl. Materiály samotných previerkových komisií, rovnako ako fakultných straníckych organizácií, ktoré v študentských čistkách zohrali kľúčovú rolu, sa v univerzitných a oblastných archívoch na Slovensku ani v Slovenskom národnom archíve nezachovali (respektíve sa nepodarilo zistiť, kde boli uložené).

Východiskovým archívnym materiálom pre môj výskum tak boli predovšetkým smernice, korešpondencia, hodnotiace správy a štatistické prehľady o jednotlivých previerkach na vysokých školách, ktoré možno nájsť v Slovenskom národnom archíve (vo fondoch sekretariátu a tajomníkov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska a vo fonde Povereníctva školstva Slovenskej národnej rady). Fond štvrtého (školského) oddelenia ÚV KSS, ktorý je tiež v správe Slovenského národného archívu, je zatiaľ nespracovaný a neprístupný. Túto oficiálnu dokumentáciu čiastočne dopĺňajú vyjadrenia vylúčených študentov, ktoré boli súčasťou ich odvolaní bezprostredne po vylúčení alebo žiadostí o rehabilitáciu v roku 1969 a ktoré sa zachovali v archívoch jednotlivých vysokých škôl.¹² Okrem archívneho výskumu sa vo svojej práci opieram o odbornú, ale aj dobovú literatúru a študentskú tlač (najmä študentský časopis *Borba*).

11 Viz JAREŠ, Jakub: „Indiferentní – možnost převýchovy!“ Cíle tzv. studijní prověrky na vysokých školách a jejich realizace. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (ed.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2012, s. 21.

12 Pri bádani som využívala archívy Univerzity Komenského v Bratislave (dobovým názvom Slovenská univerzita v Bratislave), Slovenskej technickej univerzity v Bratislave (Slovenskej vysokej školy technickej) a Ekonomickej univerzity v Bratislave (Vysokej školy hospodárskych vied). Ostatné slovenské vysoké školy vznikli až v neskoršom období, preto sa im v štúdiu nevenujem. Aj sprístupňovanie týchto materiálov však bolo vzhľadom na aktuálne znenie zákona o ochrane osobných údajov veľmi komplikované.

Vysoké školstvo na Slovensku po druhej svetovej vojne

Moderné vysoké školstvo na Slovensku nemalo dlhú tradíciu.¹³ Prvá moderná vysoká škola v Bratislave bola zriadená spolu s univerzitou v Brne po vzniku Československa v roku 1919. Jej pôvodný aj súčasný názov Univerzita Komenského bol v rokoch 1939 až 1954 nahradený názvom Slovenská univerzita. V období, na ktoré zameriava pozornosť táto štúdia, mala Slovenská univerzita právnickú, lekársku, filozofickú, prírodovedeckú, farmaceutickú a pedagogickú fakultu a bola najväčšou a najdôležitejšou slovenskou univerzitnou inštitúciou. Okrem nej na Slovensku pôsobili ešte tri mladučké vysoké školy – Slovenská vysoká škola technická (od roku 1937),¹⁴ Slovenská vysoká škola obchodná, respektíve Vysoká škola hospodárskych vied (od roku 1940)¹⁵ a Vysoká škola poľnohospodárskeho a lesníckeho inžinierstva v Košiciach (od roku 1946).¹⁶

Počet študujúcich na slovenských vysokých školách sa v tridsiatych rokoch minulého storočia pohyboval tesne nad hranicou dvoch tisíc.¹⁷ K výraznejšiemu nárastu ich počtu došlo až v školskom roku 1937/1938 a najmä 1940/1941, k čomu okrem atmosféry priaznivejšej pre rozvoj vlastných „slovenských“ akademických inštitúcií (v roku 1942 vznikla tiež Slovenská akadémia vied a umení) prispelo predovšetkým založenie nových vysokých škôl (technickej v roku 1937 a ekonomickej v roku 1940). Rozbitie Československa a zatvorenie českých vysokých škôl v roku 1939 tiež spôsobilo, že určitý počet slovenských poslucháčov, ktorí tradične študovali na českých vysokých školách, bol nútený zostať na Slovensku.

13 V stredoveku a novoveku na území dnešného Slovenska pôsobilo niekoľko univerzitných inštitúcií, ktoré si však z rôznych dôvodov nezachovali kontinuitu do dvadsiateho storočia. Za najstaršiu vysokoškolskú inštitúciu sa považuje Academia Istropolitana v Bratislave (1467–1490). Okrem nej formovali univerzitnú tradíciu na Slovensku aj Trnavská univerzita (1635–1777), Banská akadémia v Banskej Štiavnici (1770–1919), právnické akadémie v Košiciach a Trnave a Alžbetínska univerzita v Bratislave (1912–1919).

14 SVŠT vznikla v Košiciach, od roku 1939 pôsobila v Bratislave.

15 V rokoch 1940–1945 súkromná Vysoká obchodná škola v Bratislave, po zoštátnení v roku 1945 Slovenská vysoká škola obchodná, od roku 1949 Vysoká škola hospodárskych vied, od roku 1952 Vysoká škola ekonomická a od roku 1992 do súčasnosti Ekonomická univerzita v Bratislave.

16 Škola bola predchodkyňou dnešnej Slovenskej poľnohospodárskej univerzity a Technickej univerzity vo Zvolene.

17 Pozri graf č. 1, ktorý zobrazuje vývoj počtu študentov a študentiek na Slovensku v rokoch 1931–1948 na základe viacerých štatistických príručiek.

Graf 1: Počet poslucháčov slovenských vysokých škôl v rokoch 1931–1948

Skokový nárast priniesol školský rok 1945/1946, kedy počet vysokoškolákov na Slovensku po prvýkrát prekročil desať tisíc. Tento veľký, takmer dvojnásobný vzostup (z 5989 v školskom roku 1944/1945 na 10 376 v roku 1945/1946) súvisel jednak s obnovením normálneho fungovania všetkých oblastí spoločenského života vrátane školstva po oslobodení, no prejavilo sa v ňom aj kompenzovanie poklesu z roku 1944/1945 (takmer o dva tisíce študujúcich medziročne).¹⁸ V náraste počtu vysokoškolákov v školskom roku 1945/1946 sa mohol premietnuť aj pretlak uchádzačov o štúdium na obnovených českých vysokých školách; o tomto pohybe však neexistujú spoľahlivé štatistické materiály. Výnimočnosť tohto ročníka však potvrdzuje následné zníženie počtu študujúcich pod hranicu desiatich tisíc, ktoré pretrvávalo až do školského roku 1952/1953.¹⁹

18 Tento pokles bol dôsledkom provizórneho fungovania štátu po vypuknutí Slovenského národného povstania, keď bola vyhlásená mobilizácia, niektorí vysokoškoláci sa zapojili do povstania, bola narušená dopravná infraštruktúra atď.

19 Pozri grafy č. 2 a 3, ktoré zobrazujú vývoj počtu študentov a študentiek na Slovensku v rokoch 1945–1960 v porovnaní s vývojom v Čechách a na Morave v rovnakom období. Údaje sú čerpané z *Historickej štatistickej ročenky ČSSR* (Praha, Federálny štatistický úrad 1985, s. 595 (pre Českú republiku) a s. 794 (pre Slovenskú republiku)).

Graf 2: Počet poslucháčov vysokých škôl na Slovensku v rokoch 1945–1960

Graf 3: Počet poslucháčov vysokých škôl v Čechách a na Morave v rokoch 1945–1960

Za pomerne markantným poklesom počtu študujúcich na slovenských vysokých školách v roku 1949 a jeho stagnáciou v roku 1950 treba vidieť masové čistky v týchto rokoch v podobe „demokratizačnej akcie“. Celkový počet poslucháčov síce zároveň dopĺňali uchádzači prijatí na mimoriadne formy štúdia (štúdium popri zamestnaní), no z pohľadu absolútnych čísel aj napriek tomu došlo medzi školskými rokmi 1949/1950 a 1950/1951 k poklesu o približne sedemsto študentov a študentiek (z 11 327 na 10 602). Ani novoprijatí „robotníckí“ študujúci tak nestačili na doplnenie tohto úbytku, spôsobeného vylúčením stoviek poslucháčov, nieto na rast ich počtu. Počet vysokoškolákov sa opäť zreteľne zvýšil až v roku 1951, keď sa skončilo obdobie najmasívnejších čistiek a zároveň sa začali prejavovať „demokratizačné“ a „masifikačné“ opatrenia vyplývajúce z nového vysokoškolského zákona, prijatého v roku 1950.

Seba-sovietizácia školstva

Vysoké školstvo v Československu – a v širšom zmysle aj školstvo ako také – prešlo v druhej polovici štyridsiatych a v päťdesiatych rokoch zásadnou premenou. Tá z medzivojnového a vojnového školstva, ktoré v mnohom fungovalo ešte podľa predpisov a modelov z obdobia Rakúsko-Uhorska,²⁰ vytvorila jednotný školský systém, ktorého základné princípy tvoria štruktúru školského systému v Česku a na Slovensku dodnes. Táto reforma predovšetkým pretvárala československé školstvo podľa sovietskeho vzoru, no v čase svojho vzniku reagovala aj na špecifické požiadavky povojnovej spoločnosti, ktoré boli do značnej miery spoločné pre celú Európu. Išlo napríklad o zvyšovanie efektivity riadenia vysokých škôl, „masifikáciu“ a expanziu vzdelávania, demokratizáciu, regionalizáciu, internacionalizáciu alebo technizáciu vysokého školstva, ktoré sa v tomto období presadzovali aj na západných vysokých školách.²¹ Nový vysokoškolský zákon, ktorý petrifikoval niektoré už uskutočnené zmeny a zároveň definoval nové fungovanie vysokého školstva, bol v Československu prijatý až v máji 1950.²² Dva prelomové akademické roky 1948/1949 a 1949/1950 sú však zároveň charakteristické živelným fungovaním akademického života, keď reforma ešte síce nemala legislatívnu podobu, no mnohé zmeny, predovšetkým pokiaľ sa týkali štátnej a stránickej kontroly nad vysokými školami, sa už diali prostredníctvom právne neukotvených prvkov v podobe prítomnosti komunistických organizácií na fakultách, činnosti akčných výborov a ich zasahovania do bežného života vysokých škôl, tlaku na ideologizáciu obsahu vzdelávania a podobne.

Tieto reformy, ktoré vysoké školstvo v Československu a ostatných krajinách východného bloku pripodobňovali sovietskemu modelu, americký historik John Connelly označuje termínom „sovietizácia“,²³ teda „čo najdokonalejšie napodobnenie vysokoškolského systému fungujúceho v Sovietskom zväze“.²⁴ K sovietizácii v pravom zmysle slova (v podobe vysokoškolskej politiky cielene importovanej prostredníctvom sovietskych zástupcov) však spomedzi týchto krajín došlo len vo východnom Nemecku, kde pre tento účel vzniklo špeciálne Školské oddelenie Sovietskej vojenskej správy v Karlshorste.²⁵ V Poľsku a Československu z viacerých dôvodov takýto priamy prenos nefungoval a proces pripodobňovania sa sovietskemu vzoru možno nazvať skôr *seba-sovietizáciou*,²⁶ teda aktívnou snahou miestnych

20 Najstaršie nariadenia, ktoré zrušil nový vysokoškolský zákon, boli ešte z roku 1850.

21 Pozri napr. JAREŠ, Jakub: Dějiny vysokého školství v Československu po roce 1945: Otázky a podněty. In: *Acta Universitatis Carolinae*, roč. 52, č. 1 (2013), s. 13–24.

22 Zákon o vysokých školách, č. 58 z 18. mája 1950. In: Slov-Lex: Právny a informačný portál [online]. Bratislava, Ministerstvo spravodlivosti SR [cit. 2019-07-14]. Dostupné z: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1950/58/vyhlasene_znenie.html.

23 CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, s. 76 (pozri pozn. 4).

24 HUDEK, Adam: Sovietizácia pracovísk historickej vedy na Univerzite Komenského v 50. rokoch. In: SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Marta (ed.): *95 rokov Filozofickej fakulty UK a pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce: Zborník z konferencie*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 338–354, tu s. 339.

25 Pozri CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, s. 77.

26 *Tamže*, s. 85.

komunistických špiček o otrocké kopírovanie sovietskeho školstva. To však, ako pripomína Connelly, často prebiehalo až bizarným spôsobom, horlivo, ale diletantsky, bez dostatočného množstva informácií a literatúry, keď autori „seba-sovietizačných“ reforiem boli do veľkej miery namiesto poznania aktuálnych trendov sovietskeho vysokého školstva odkázaní len na vlastnú skúsenosť z pobytu v Sovietskom zväze, často pomerne dávnu. Charakteristickými prvkami týchto premien vysokého školstva vo východnom bloku boli rozbitie autonómie a samosprávy vysokých škôl, ich podriadenie štátnemu a straníckemu riadeniu prostredníctvom zásadných štruktúrnych a kompetenčných zmien a personálnych zásahov a napokon direktívne presadzovaná ideologizácia obsahu vzdelávania. Dôležitými piliermi sovietskeho typu vysokého školstva²⁷ boli jeho „straníckosť“, teda „úplné stotožnenie sa s aktuálnou straníckou politikou a jej aktívna podpora“,²⁸ a okamžitá uplatniteľnosť absolventov štúdiá v hospodárstve štátu. K tomuto cieľu malo smerovať aj rozsiahle plánovanie a určovanie smerných čísel na prijímanie uchádzačov o štúdium, respektíve ich redistribúcia na odbory, ktoré štát podľa plánov aktuálne potreboval posilniť. Ako však pripomína slovenský historik Adam Hudek, medzi týmito dvomi princípmi v praxi často dochádzalo k rozporu, keď si bolo nutné vybrať medzi odborníkmi, no bez dokonalej politickej spoľahlivosti, alebo sa uspokojiť s presvedčenými straníkmi, no bez dostatočnej profesionálnej erudície.²⁹ Na Slovensku to bolo vzhľadom na poddimenzovanosť a nepočtetnosť vysokoškolsky vzdelanej inteligencie obzvlášť veľkým problémom, ktorý zásadným spôsobom prispel k pomalšiemu nástupu sovietskej na vysokých školách a k miernejšiemu a oneskorenému priebehu personálnych čistiek učiteľov aj študentov.

Termín „demokratizácia“

Samotný pojem *demokratizácia* nebol v povojnovom politickom diskurze v Československu nový. Keďže ho vzťahujeme priamo k oblasti školstva, explicitnú požiadavku sprístupniť vzdelanie všetkým občanom, a nie len úzkej privilegovanej skupine, obsahoval už *Košický vládný program*: „Bude provedena důsledná demokratizace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury, ale i v ideovém směru: v zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.“³⁰ Demokratizácia

27 K systému sovietskeho vysokého školstva pozri DAVID-FOX, Michael – PÉTERI, György: On the Origins and Demise of the Communist Academic Regime. In: TÍ ISTÍ (ed.): *Academia in Upheaval: Origins, Transfers, and Transformations of the Communist Academic Regime in Russia and East Central Europe*. London – Westport, Bergin & Garvey 2000, s. 3–38.

28 HUDEK, A.: Sovietizácia pracovísk historickej vedy na Univerzite Komenského v 50. rokoch, s. 340, pozn. 3.

29 Tamže, s. 340.

30 Košícký vládní program 5. 4. 1945. In: Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky [online]. © Občanské sdružení PANT 2009–2019 [cit. 2019-07-18]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>.

Budova Slovenskej univerzity (dnešnej Univerzity Komenského) v Bratislave niekedy v rokoch 1948–1953 (foto Súkromná zbierka Juraja Horvátha, PamMap.sk)

tak mala ukončiť domnelý monopol tejto (nedefinovanej) privilegovanej skupiny na vzdelanie a sprístupniť ho všetkým občanom bez ohľadu na ich majetkové pomery či sociálny pôvod.

Takéto využívanie pojmu „demokratizácia“ úzko súvisí so zmenou v chápaní významu samotného termínu „demokracia“, ku ktorému v československom politickom a mediálnom diskurze došlo v prvých rokoch po oslobodení. Ústredným pojmom sa stala ľudová demokracia. V kontraste s medzivojnovou demokratickou kultúrou tento pleonazmus vystihoval zvláštne zdôrazňovanie „ľudovosti“ vlády ľudu (demokracie),³¹ ktoré sa prejavovalo rovnostárskym chápaním sociálnej spravodlivosti, deklarovaným sociálnym pokrokom aj posilnenou pozíciou štátu, realizovanou aj „znárodnením“ veľkých podnikov, centrálnne plánovaným hospodárstvom a režimom obmedzenej parlamentnej demokracie. Ľudová demokracia tak získala význam – prinajmenšom v očiach tých, ktorí verili v ideály socializmu – prechodného štádia medzi liberálnou demokraciou a socialistickým režimom. Predvojnové demokratické zriadenie bolo vykresľované ako nedostatočne demokratické s tým, že „možnosti participácie občanů byly omezovány byrokraty, stranickými aparáty a politiky z povolání“ a že „velké části obyvatelstva byly na základě svého ekonomického znevýhodnění kráceny i na svých politických právech“.³²

31 BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem: České politické diskurzy 1945–1948*. Praha, Argo 2015, s. 82 n.

32 *Tamže*, s. 84 n.

Z takého pohľadu, ktorý sa stal po februári 1948 oficiálnym naratívom, vychádzala „demokratizačná“ rétorika pri zdôvodňovaní nasledujúcich študentských čistiek na vysokých školách. Obhajcovia argumentovali, že v predchádzajúcom období mala na univerzitné vzdelanie monopol mládež z „buržoáznych rodín“, čo bolo jednak nespravodlivé voči študentom z robotníckeho a roľníckeho prostredia, no zároveň sa negatívne prejavovalo v slabej študijnej morálke takzvanej zlatej mládeže, ktorá si štúdium nevážila. Sprístupnenie vysokoškolského štúdia všetkým – teda najmä robotníckym – uchádzačom a zároveň vylúčenie doposiaľ „nedemokraticky“ privilegovaných študentov sa tak stalo ústredným motívom oficiálneho zdôvodnenia „demokratizačnej akcie“ na Slovensku rovnako ako „študijnej previerky“ v Čechách a na Morave. Ako argument však slúžilo aj po celé nasledujúce desaťročie, počas ktorého sa v kádrovej politike vysokých škôl s kolísajúcim dôrazom neustále objavoval faktor triedneho pôvodu študentov a študentiek, ktorý mal proporčne zodpovedať sociálnej stratifikácii spoločnosti. Úspech tejto politiky bol však len čiastočný: podiel študujúcich robotníckeho a roľníckeho pôvodu v rokoch 1948 až 1960 síce stúpol, no ani napriek vyslovene pozitívne diskriminačnej politike nikdy nepresiahol štyridsaťtri percent,³³ kým dobové údaje o „triednej skladbe“ obyvateľstva hovorili až o sedemdesiatich percentách občanov robotníckeho a roľníckeho pôvodu.³⁴ Ako výstižne poznamenal John Connelly, komunistická strana v Československu nedokázala „se stejnou vervou, s jakou si vyřídila účty se starou elitou, vytvořit elitu novou. I když se jí podařilo (čistkami – pozn. autorky) udělat ze studentů dělníky, nepodařilo se jí udělat z dělníků studenty.“³⁵

Previerková akcia na slovenských vysokých školách zo začiatku roku 1949, eufemisticky označovaná ako „demokratizácia“, však so sprístupňovaním vzdelania širokej verejnosti nemala nič spoločné. V skutočnosti išlo o študijnú, no najmä politickú čistku s negatívnym efektom, nie o otváranie vysokých škôl uchádzačom z predtým údajne znevýhodneného prostredia. V dôsledku previerok boli zo štúdia dočasne alebo trvalo vylučovaní poslucháči, ktorí nespĺňali požiadavky študijnej úspešnosti a/alebo politickej lojálnosti, a to na základe rozhodnutí previerkových komisií, organizovaných fakultami v spolupráci so straníckym aparátom. Termín „demokratizácia“ sa napriek tomu používal s úplnou samozrejmosťou: v súvislosti s touto vlnou čistiek medzi vysokoškolskými študentmi ide o kľúčové slovo všetkých

33 Pozri CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, s. 417. Predstavitelia režimu sa snažili zatriktívniť vysokoškolské štúdium pre týchto občanov a vytvoriť tak novú, lojálnu elitu rôznymi spôsobmi, predovšetkým organizovaním špeciálnych kurzov na prípravu pracujúcich, podporou ich štúdia popri zamestnaní a zvyhodňovaním týchto uchádzačov pri prijímacom konaní na vysokoškolské štúdium.

34 *Slovenský národný archív*, Bratislava (ďalej SNA), fond (f.) Sekretariát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS – sekretariát), škatuľa (šk.) 153, záznam zo zasadnutia sekretariátu 24.5.1957, Informatívna správa o výsledkoch plnenia politickej smernice zlepšiť triedne zloženie na vysokých školách.

35 CONNELLY, J.: *Zotročená univerzita*, s. 395.

dobových slovenských archívnych materiálov.³⁶ Študenti a študentky, ktorí previerkou neprešli, boli dokonca označovaní poznámkou „vydemokratizovaný/-á“. Pravdepodobne preto, že išlo o prvú veľkú čistku na slovenských vysokých školách, sa termín „demokratizácia“ natoľko vžil, že sa neskôr v slovenskom akademickom prostredí občas mylne používal aj na označenie iných čistiek a previerok.³⁷ Termín „demokratizácia“ ako označenie študentskej čistky je pritom slovenským špecifikom. V českej časti republiky sa síce na začiatku tiež používal,³⁸ no v praxi sa táto čistka (taktiež eufemisticky) nazývala najmä *studijní prověrka*, čo malo upriamiť pozornosť na jej zdanlivo nepolitický rozmer.³⁹

Rámec a priebeh „študijnej previerky“ v Československu

Procedúra preverovania študujúcich, ktorá zahŕňala povinné vyplňanie dotazníkov, následné lustrácie jednotlivých osôb prostredníctvom miestnych národných výborov a ústne pohovory, nebola pri „demokratizačnej akcii“ novinkou. Prvé preverovanie vysokoškólači na Slovensku zažili už v rokoch 1945 a 1946 pri previerke politickej a národnej spoľahlivosti.⁴⁰

Študenti a študentky vysokých škôl už mali skúsenosť aj s vyslovene politickou čístkou v podobe činnosti akčných výborov v prvej polovici roka 1948. V ich dôsledku bolo na Slovensku „vyakčnených“ okolo tridsať vysokoškólačkov, ktorých stranícke orgány označili ako „popredných predstaviteľov reakčného študentstva“.⁴¹ Sociálne, no najmä politicky však zostávalo zloženie vysokoškolského študentstva predstavám komunistov vzdialené. V druhej polovici roka 1948 tak vznikla myšlienka „študijnej

36 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 2, záznam zo zasadnutia sekretariátu 2.3.1949, Správa o priebehu demokratizácie vysokých škôl; *tamže*, Správa Vysokoškolského výboru KSS na zasadnutie sekretariátu ÚV KSS dňa 28. 3. 1949. Rovnako vyznievajú všetky ďalšie dokumenty týkajúce sa tejto previerky v Slovenskom národnom archíve a články v študentskom časopise *Borba*.

37 *Archív Slovenskej technickej univerzity*, Bratislava (ďalej *A STU*), f. Rektorát, šk. 123, Zoznam demokratizovaných študentov na Fakulte architektúry a pozemného staviteľstva v Bratislave v šk[olskom] roku 1950/51 pri pohovoroch pred zápisom z 9. 2. 1952. V skutočnosti vtedy už išlo o inú previerku, organizovanú v súvislosti s kampaňou proti „buržoáznemu nacionalizmu“ na jeseň 1950.

38 Pozri URBÁŠEK, P. – PULEC, J.: *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech 1945–1969*, s. 96 (pozri pozn. 5).

39 JAREŠ, J.: „Indiferentní – možnost převýchovy!“, s. 20, pozn. 1 (pozri pozn. 11).

40 Podľa zloženia otázok v previerkovom formulári sa zdá, že v prvej vlne tejto previerky (1945) sa väčší dôraz kládol na politickú spoľahlivosť, kým v druhej vlne (1946) na spoľahlivosť národnú.

41 CHALUPECKÝ, Ivan: K perzekúcii študentov a ich vylučovaniu zo škôl v rokoch 1945–1956. In: *Historický zborník*, roč. 12, č. 1–2 (2002), s. 137–142, tu s. 139. Podrobnejšie pozri GLOSSOVÁ, Marta: *Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948–1960 ako prostriedok výchovy lojálnych elit*. Dizertačná práca, obhájaná na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v roku 2019.

previerky“, ktorá oficiálne mala identifikovať a potrestať takzvaných večných študentov, v skutočnosti však mala charakter „třídních a politických čistek“.⁴²

„Študijnú previerku“ na celoštátnej úrovni vyhlásilo Ministerstvo školstva, vied a umení Československej republiky výnosom č. A 235.271/48-V/41 z 30. novembra 1948. Zaviedlo ním „možnosť vyloučiť ze studia posluchače, kteří údajně zneužívají svobody studia, nestudují vůbec nebo se bez vážné příčiny ve studiu nápadně zpožďují“.⁴³ Dňa 6. decembra 1948 bol výnos doplnený ministerskou smernicou č. A.242.245/48-V/1, ktorá určovala harmonogram previerky a vydávala konkrétne pokyny pre prácu preverovacích komisií. Ministerstvo do nich na návrh Ústredného akčného výboru Národného frontu na vysokých školách menovalo pre každú fakultu trojčlennú komisiu, ktorú spravidla tvoril jeden zástupca profesorského zboru a dvaja študenti. Týmto hlavným fakultným komisiám podliehali subkomisie, ktoré už boli zvyčajne študentské⁴⁴ a ktoré uskutočňovali samotné pohovory s preverovanými. Subkomisie navrhovali fakultné akčné výbory, schvaľoval ich Ústredný akčný výbor Národného frontu na vysokých školách a na záver ich potvrdzovalo ministerstvo školstva. Ústredný akčný výbor Národného frontu na vysokých školách mal tiež rozhodujúce slovo pri stanovení cieľov previerky a sledovaných parametrov. Popri oficiálnych výnosoch a smerniciach ministerstva vydal pre členov komisií v januári 1949 „Politické smernice pre prácu akčných výborov a hlavných komisií v študijnej previerke“, ktorými sa táto akcia v skutočnosti riadila.⁴⁵

Na českých vysokých školách sa táto *studijní prověrka* začala ešte v závere roka 1948. Medzi 10. a 15. decembrom si všetci študenti a študentky na dekanátoch svojich fakúlt museli vyzdvihnúť rozsiahly dotazník, ktorý mali vyplniť a odovzdať do 18. decembra. Tí, ktorí si dotazník nevyzdvihli alebo ho neodovzdali, boli zo štúdia automaticky vylúčení. Od 15. januára do 10. februára boli následne všetci študujúci postupne predvolávaní na pohovor pred príslušnú subkomisiu, ktorá mala s každým z nich uskutočniť tridsaťminútový rozhovor. Výsledky pohovorov boli vyhlásené do dvoch dní. Preverení študenti a študentky do indexu dostali potvrdenie a mohli pokračovať v štúdiu, nepreverení sa mohli do 19. februára 1949 odvolať k fakultnej hlavnej preverovacej komisii alebo následne k ústrednej odvolacej komisii, ktorá pozostávala zo zástupcov ministerstva školstva, krajského výboru KSČ, Vysokoškolského výboru KSČ a Ústredného akčného výboru Národného frontu na vysokých školách.

Aké boli výsledky „študijnej previerky“ na vysokých školách v Čechách a na Morave? Jakub Jareš uvádza ako príklad Filozofickú fakultu Karlovej univerzity, na ktorej bolo z celkového počtu 3748 preverovaných študentov a študentiek vylúčených 435 poslucháčov a ďalších päťsto si nevyzdvihlo dotazník, respektíve sa nedostavilo na pohovor s preverovacou komisiou. Celkovo tak malo z fakulty odísť 935 študujúcich, čo predstavovalo takmer celú štvrtinu. Tento podiel sa blíži

42 JAREŠ, J.: „Indiferentní – možnost převýchovy!“, s. 28.

43 Tamže.

44 Tamže, s. 29.

45 Tamže, s. 33, pozn. 36.

k celkovému priemeru vylúčených študentov a študentiek na českých a moravských vysokých školách (25,7 percent). Celkové výsledky za české a moravské vysoké školy zhrnuje nasledujúca tabuľka 1.⁴⁶

Tab. 1: Výsledky „študijnej previerky“ na českých a moravských vysokých školách

Previerkou prešlo	39 669 študujúcich
Počet preverených	28 847 študujúcich
Počet nepreverených	7765 študujúcich
Nedostavilo sa, zo štúdia vystúpilo	2438 študujúcich
Percentuálny úbytok	25,7% študujúcich

Organizácia „demokratizačnej akcie“

Hoci Komunistická strana Slovenska bola formálne len územnou organizáciou KSČ na Slovensku, ich postup nebol vždy totožný. Príkladom paralelného, no zároveň značne odlišného riešenia rovnakej situácie na Slovensku a v Čechách je „demokratizácia“ a „študijná previerka“ zo začiatku roku 1949.

Kým na českých vysokých školách bol výkonným orgánom Ústredný akčný výbor Národného frontu na vysokých školách a Vysokoškolský výbor KSČ mal pravdepodobne len kontrolnú úlohu,⁴⁷ na Slovensku „demokratizáciu“ prakticky uskutočňoval práve Vysokoškolský výbor KSS. Referentkou pre „demokratizáciu“ bola študentka medicíny Darina (Daria) Beláčková (neskôr Zacharová), po nej agendu prevzal Vladimír Čech, študent právnickej fakulty a neskorší osobný tajomník predsedu slovenských komunistov Viliama Širokého. Hoci na českých vysokých školách sa previerka začala uskutočňovať už na konci roku 1948 a jej ukončenie bolo naplánované na 15. február 1949, na Slovensku bola situácia odlišná. Vysokoškolský výbor KSS konštatoval, že pre nedostatok „kádrov“ „v dôsledku zmeny v štruktúre vysokoškolského okresu“⁴⁸ a oneskoreného stranického preverovania „nie je schopný tieto dve akcie (vysokoškolskú previerku a stranícku previerku) zvládnuť súčasne.“⁴⁹

Pri spomínanom straníckom preverovaní išlo o prvú z dvoch previerok v radoch vládnucej strany, ktoré sa v Československu uskutočnili v rokoch 1948 a 1950.

46 Pozri URBÁŠEK, P. – PULEC, J.: *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech 1945–1969*, s. 100.

47 Pozri JAREŠ, J.: „Indiferentní – možnost převýchovy!“, s. 28, pozn. 27.

48 Vysokoškolský výbor KSS bol v rámci štruktúry verejnej správy postavený na úroveň okresu (resp. okresného výboru). Tento stav platil do roku 1952, keď bol „vysokoškolský okres“ zrušený a vysokoškolské odbory, zastrešujúce základné organizácie strany na fakultách, boli podriadené organizáciám strany na mestskej úrovni. (SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 30, Správa o práci Vysokoškolského výboru KSS v Bratislave a Košiciach, 2.2.1952.)

49 *Tamže*, šk. 2, záznam zo zasadnutia sekretariátu ÚV KSS 2.3.1949, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl.

Na Slovensku boli jej výsledky veľmi radikálne, keď úplne kladne nebola preverená takmer polovica členstva strany.⁵⁰ Na vysvetlenie rozporu medzi priebehom študentskej čistky, ktorý bola na Slovensku v porovnaní s českými vysokými školami v konečnom dôsledku miernejšia, a na pohľad oveľa prísnejšej previerky členstva Komunistickej strany Slovenska treba poznamenať, že v tomto druhom prípade išlo najmä o administratívny úbytok: čiastočne preto, že KSS viedla členov, ktorí sa presťahovali do českej časti republiky alebo (hlavne v okolí Ostravy) pracovali v závodoch, a pri previerke bolo toto dvojité vykazovanie členstva zrušené, no najmä kvôli fenoménu „ilegálneho opustenia“ strany, ku ktorému „dochádzalo pri změnách bydliska a pracoviska a pri odchodech do dôchodu, kedy sa sice takoví ‘komunisté’ ze své původní stranické organizace odhlásili, ale do jiné se již nepřihlásili a chovali se, jako by nikdy v komunistické straně organizováni nebyli“.⁵¹ Jiří Maňák počet takýchto ilegálnych odchodov zo strany v rámci celého Československa za roky 1948 až 1951 vyčísluje až na šesťstopäťdesiat až sedemsto tisíc, pričom na Slovensku bol administratívny úbytok štyrikrát vyšší než v Čechách a na Morave. Zdanlivo drastické výsledky straníckej previerky na Slovensku v porovnaní s výsledkami študentskej previerky tak v mnohých prípadoch nespôsobila skutočná čistka, ale skôr upratovanie v neporiadnych straníckych evidenciách. Kvôli prebiehajúcej straníckej previerke teda predstavitelia Vysokoškolského výboru KSS začiatok „očisty“ vysokých škôl posunuli o jeden mesiac a školskej komisii Ústredného výboru KSS zároveň predložili návrh na realizáciu celej akcie, prispôbený slovenským potrebám. „Demokratizácia“ mala pozostávať z dvoch fáz: v prvej sa mali odstrániť z vysokých škôl tí, ktorí neštudujú, a v druhej ich mali nasledovať otvorení odporcovia režimu.

Poverením školstva, vied a umení bolo formálnym garantom celej akcie a malo zaistiť jej plynulý priebeh ako po finančnej stránke, tak zaistením „plnej podpory vysokoškolských úradov“.⁵² Vylučovanie študentov a študentiek sa totiž dialo mimo zákonného rámca. V ideologickom chápaní „opatrenia urobené po roku 1948 legalizoval a vysokoškolské štúdium v zmysle ustanovení Košického vládneho programu reformoval a demokratizoval až nový zákon o vysokých školách číslo 58/1950 Zb. z 18. mája 1950“.⁵³ V skutočnosti však tieto čistky boli protiprávne tak či tak, už len z dôvodu uplatňovaného princípu retroaktívnosti, nehovoriac o vágnych pravidlách a možnostiach na odvolanie, ktoré dávali veľký priestor svojvôli členov previerkových komisií.

„Demokratizácia“ na Slovensku oficiálne začala prejavom povereníka školstva Ladislava Novomeského pri príležitosti nástupu do prvej päťročnice dňa 14. januára 1949.

50 Pozri MAŇÁK, Jiří: *Proměny strany moci: Studie a dokumenty k vývoji Komunistické strany Československa v období 1948–1968*, zv. 1. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, s. 15 n. a 79–99.

51 *Tamže*, s. 15 n.

52 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 2, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

53 ČERVINKA, Ján: Vývin vysokých škôl. In: KOTOČ, Ján a kol.: *Slovenské školstvo po oslobodení*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 105.

Odpis štandardizovaného pozvania študenta Vysokej školy hospodárskych vied na preverovací pohovor (Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave, fond Rektorát)

Hlavné zásady preverovania boli súčasne publikované v študentskej tlači. Predseda Vysokoškolského výboru KSS Timotej Turský, študent medicíny a neskorší profesor, v článku „Demokratizácia vysokých škôl“ z 15. januára 1949 v časopise Slovenského sväzu mládeže *Borba*⁵⁴ začínajúcu akciu zdôvodňoval tým, že sa zatiaľ neurobili žiadne kroky na zmenu zloženia vysokoškolského študentstva, pričom súčasný stav vraj nezodpovedá novému spoločenskému poriadku. Vo svojom článku spomenul oba plánované nástroje údajnej demokratizácie štúdia: nástup pracujúcich na vysoké školy aj „očistu“ vysokoškolského študentstva. Podrobne sa však venoval len aktuálnej otázke „očisty“. „Paraziti“, „povaľáči a šmelinári“, „flákači a cudzopasníci“, ktorých bolo podľa jeho odhadu na vysokých školách tridsať až štyridsať percent, mali byť zo štúdia nemilosrdne vylúčení, takže „konečne sa bude môcť prestať dívať robotník, roľník na vysokoškolákov s nedôverou. (...) Chceme dosiahnuť, aby keď sa povie vysokoškolák, sa rozumelo: usilovne sa vzdelávajúci, uvedomelý, ľudu oddaný mladý človek.“⁵⁵ V ten istý deň, 15. januára 1949, poslalo povereníctvo školstva slovenským vysokým školám inštrukcie o dotazníkoch, ktoré mali tieto školy rozdať a následne vyzbierať od všetkých študentov a študentiek.

O niekoľko dní neskôr, 21. januára 1949, poslalo povereníctvo školstva vysokým školám pokyn na preskúmanie študijného prospechu ich poslucháčov a absolventov. Potrebu preveriť prospech študentov a študentiek zdôvodňovalo platnými disciplinárnymi poriadkami, podľa ktorých majú vysoké školy povinnosť zabrániť zneužívaniu slobody štúdia. Podľa týchto smerníc mali disciplinárne komisie „v závažných prípadoch vylúčiť zo štúdia na vysokých školách poslucháčov, ktorí si neplnia svoje študijné povinnosti“, pričom vylúčenie malo nadobudnúť platnosť až po potvrdení povereníctvom, ktoré si tak vyhradilo „právo pokračovať vo svojej vlastnej kompetencii voči týmto študentom a absolventom“.⁵⁶

Za samotnú akciu boli formálne zodpovedné dekanáty fakúlt. Politický dohľad nad ňou i jej technickú realizáciu však mali na starosti pre tento účel vytvorené preverovacie komisie: pre každú fakultu povereníctvo školstva na návrh Vysokoškolského výboru KSS vymenovalo štvorčlennú hlavnú preverovaciu komisiu, na ktorej činnosť mala dohliadať fakultná základná organizácia komunistickej strany, čo jej zaručovalo politickú kontrolu na straníckej úrovni. Každá komisia pozostávala z jedného zástupcu profesorského zboru, jedného člena povereníctva a jedného študenta, pričom predsedom bol spravidla predseda základnej organizácie KSS na danej fakulte. Úlohou týchto komisií bolo navrhnúť povereníctvu trojčlenné subkomisie, ktoré mali

54 Časopis *Borba* vychádzal od roku 1947 do roku 1950 (s dvojtyždennou alebo mesačnou periodicitou), pôvodne ako orgán nekomunistického Sväzu vysokoškolského študentstva, strešnej organizácie študentských spolkov na Slovensku. Na jeseň 1947 však komunistickí študenti získali v SVŠ väčšinu, po februári 1948 bol začlenený do komunistického Slovenského sväzu mládeže a *Borba* sa stala tlačovým orgánom SSM. K začiatku roku 1951 bola zlúčená s časopisom *Smena*. (V dobovom slovenskom pravopise sa oproti súčasnosti písali odlišne slová „sváz“ a „študentstvo“.)

55 TURSKÝ, Timotej: Demokratizácia vysokých škôl. In: *Borba*, roč. 3, č. 2 (15.1.1949), s. 3.

56 *Archív Univerzity Komenského*, Bratislava (ďalej AUK), f. Rektorát UK I., šk. 16, Dotazníková akcia.

uskutočňovať samotné pohovory, vypracovať študijné normy (takzvaný minimálny študijný prospech), ktoré boli východiskom pre študijné preverovanie,⁵⁷ kontrolovať a vyhlasovať výsledky preverovania. Subkomisie pozostávali zo študentov, no ich počet zrejme nebol fixný.⁵⁸ Predsedníctvo Vysokoškolského výboru KSS vytvorilo na základe „prehľadu o celkovej situácii na jednotlivých fakultách a o potrebách nášho hospodárskeho života“ aj akýsi *numerus clausus* vylúčených poslucháčov pre jednotlivé fakulty a vysoké školy,⁵⁹ ako to registruje nasledujúca tabuľka 2.

Tab. 2: Predpokladaný počet vylúčených študentov a študentiek podľa Vysokoškolského výboru KSS

Lekárska fakulta SU	15 %	t.j. asi 230
Právnická fakulta SU	40 %	640
Filozofická fakulta SU	podľa politických výsledkov*	
Prírodovedecká fakulta SU	10 %	40
Farmaceutická fakulta SU	30 %	120
Pedagogická fakulta SU	10 %	10
Slovenská vysoká škola obchodná**	50 %	650
Slovenská vysoká škola technická	10 %	250

* Takto stanovený odhad „únosného počtu“ vylúčených študentov a študentiek filozofickej fakulty by mohol zodpovedať predstave o tejto fakulte ako ideologicky zvlášť exponovanej škole. Skutočné výsledky čistky na filozofickej fakulte však túto hypotézu nepotvrdzujú.

** V roku 1949 došlo k premenovaniu tejto školy zo Slovenskej vysokej školy obchodnej na Vysokú školu hospodárskych vied.

Prvá fáza – zhromažďovanie dotazníkov

V dňoch 18. až 25. januára 1949, teda o mesiac neskôr než na českých vysokých školách, si všetci vysokoškooláci na Slovensku museli na príslušnom dekanáte vyzdvihnúť a následne odovzdať vyplnený dotazník.⁶⁰ Prevzatie aj odovzdanie vyplneného

57 Tamže, Preskúmanie študijného prospechu študentov/absolventov všetkých slovenských vysokých škôl.

58 Platili zásady, že po absolvovaní prvého ročníka môže poslucháč či poslucháčka v skúškach vymenšovať jeden semester, do prvej štátnice jeden rok, od prvej štátnice do „absolutória“ jeden rok a po absolutóriu dva až tri roky. Fakulty však mohli postupovať podľa vlastných špecifických potrieb.

59 „Bola to asi päťčlenná komisia poslucháčov z nižších ročníkov, ktorých som poznal len z viadenia,“ uviedol v neskoršej žiadosti o rehabilitáciu napr. jeden študent (*Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave* (ďalej *A EUBA*), f. Rektorát, sekretariát rektora, šk. 42, žiadosť o rehabilitáciu študenta Vysokej školy hospodárskych vied Vojtecha O).

60 Vzor samotného dotazníka sa zatiaľ nepodarilo nájsť.

Potvrdenie o prevzatí preverovacieho dotazníka v študentskom indexe. Tento záznam bol podmienkou pre pokračovanie poslucháčov v štúdiu (Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave, fond Rektorát)

dotazníka bolo na študijnom oddelení poslucháčom vyznačené do indexu.⁶¹ Pokiaľ by si dotazník nevyzdvihli alebo ho neodovzdali, mali byť automaticky vylúčení zo štúdia.

V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na nezvyčajne vysoký počet študentov a študentiek na Právnickej fakulte Slovenskej univerzity (17 percent) a na Fakulte strojného a elektrotechnického inžinierstva Slovenskej vysokej školy technickej (12 percent), ktorí podľa správy zo 14. februára 1949 dotazníky k tomuto termínu neodovzdali.⁶² Spolu so študujúcimi, ktorí nesplnili minimálne študijné normy, tak z týchto fakúlt malo byť vylúčených až 37,42, respektíve 37 percent študentov a študentiek.⁶³ Otázkou je, či vysoký počet neodovzdaných dotazníkov, ktorý sa týka len týchto dvoch fakúlt,⁶⁴ bol výsledkom nejakej administratívnej chyby, alebo skutočne taký vysoký počet poslucháčov riskoval automatické vylúčenie, aby nemuseli podstúpiť ponížujúce kádrovanie. Niektorí mohli aj špekulovať, že sa hrou na „mŕtveho chrobáka“ vyhnú preverovaniu, ako to (pri inej príležitosti) opisoval jeden študent vo svojej žiadosti o rehabilitáciu: „Nový index odňali mi dvakrát (na jar 1949 a v júni 1950 – pozn. autorky) na prešetrenie a dvakrát vrátili s tým, že je všetko v poriadku. V roku 1950 (pri zápise na akademický rok 1950/1951 – pozn. autorky) povedal

61 A EUBA, f. Rektorát, sekretariát rektorátu, šk. 41, žiadosť o rehabilitáciu študenta VŠHV Viliama O.

62 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 2, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl. Správa bola schválená 14. februára 1949 a na rokovanie organizačného výboru ÚV KSS bola predložená 2. marca 1949.

63 Pozri nasledujúci tabuľku 3.

64 Správa Vysokoškolského výboru KSS z 2. marca 1949 menovite uvádza počet neodovzdaných dotazníkov len pri týchto dvoch fakultách, v prípade ostatných desiatich fakúlt tento údaj chýba.

mi Ing. Š. (ktorý bol asistentom u prof. Králička), že videl môj kádrový materiál z Lučenca, ktorý je taký nepriaznivý, že je vylúčené, aby som mohol na škole zostať. Preto mi radil, aby som sa pred preverovaciu komisiu nedostavil, lebo budem zbytočne pokorovaný. (...) Ja som školu navštevoval naďalej v nádeji, že moja žiadosť na povereníctve školstva bude kladne vybavená. V auguste 1951 som však musel nastúpiť do zamestnania, pretože som sa nemohol preukázať štúdiom ani zamestnaním a hrozilo mi zavedenie trestného pokračovania.⁶⁵

V niektorých prípadoch však táto stratégia mohla byť aj úspešná, ako to zažil Július Porubský: „Bol som vedúcim krúžku. (...) Potom bol vyhlásený termín previerok a Máňa B., ideologická vedúca krúžku, prišla za mnou a vyhlásila, že do preverovacej komisie budem aj ja zaradený. (...) Ja, ktorý som chodil ministrovat', chodil do Katolíckej kancelárie atď., som mal preverovať svojich kolegov... Vyhovoril som sa na zhoršené zdravie svojich rodičov, ktorých som práve v deň previerok musel navštíviť. A tak sa stalo, že som na niekoľko dní urýchlene odišiel domov. Unikol som previerkam. Potom jednoducho zabudli na to, že som sa im nepodrobil.“⁶⁶

Zdá sa však, že neskôr organizátori zámer vylúčiť poslucháčov kvôli neodovzdaným dotazníkom prehodnotili, respektíve poskytli im možnosť odovzdať vyplnené dotazníky po termíne, keďže v prehľadoch vylúčených poslucháčov z neskorších dátumov už takéto vysoké čísla nefigurujú.⁶⁷

Po vyhodnotení odovzdaných dotazníkov boli študenti a študentky rozdelení do troch kategórií:

1. vyhovujúci podmienkam poberania štipendia;
2. spĺňajúci študijné normy, no bez nároku na štipendium;
3. nespĺňajúci ani minimálne študijné normy.⁶⁸

Hlavné preverovacie komisie následne vypracovali zoznam študentov a študentiek spadajúcich do tretej skupiny, teda kandidátov na vylúčenie zo študijných dôvodov. Ich podiel na jednotlivých fakultách Slovenskej univerzity a Slovenského vysokého učenia technického a na Slovenskej vysokej škole obchodnej (respektíve Vysokej škole hospodárskych vied) zaznamenáva nasledujúca tabuľka 3:

65 A EUBA, f. Rektorát, sekretariát rektorátu, šk. 41, žiadosť o rehabilitáciu študenta VŠHV Vojtecha K.

66 PORUBSKÝ, Július: V službách Katolíckej akcie. In: TAKÁČ, Ladislav – LESŇÁK, Rudolf – LAZAR, Ján (ed.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, zv. 2. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška 2001, s. 304. Július Porubský úspešne ukončil štúdium na Právnickej fakulte UK v roku 1950 a bol prijatý na miesto asistenta, v tejto pozícii pôsobil jeden rok. Nasledujúci rok však bol zatknutý, v roku 1955 odsúdený za činnosť v Katolíckej akcii a väznený v Jáchymove.

67 Do úvahy prichádza aj hypotéza, že sa niektorí študujúci na právnickej a strojno-elektrotechnickej fakulte rozhodli demonštratívne kolektívne neodovzdať dotazníky. To sa však doteraz na základe archívnych prameňov nepodarilo potvrdiť a ako pravdepodobnejšie sa zdá vysvetlenie, že dotčení boli nedochvilní a dotazníky odovzdávali až po termíne.

68 AUK, Rektorát UK I., šk. 16, Preskúmanie študijného prospechu študentov/absolventov všetkých slovenských vysokých škôl.

Tab. 3: Podiel študujúcich navrhnutých na vylúčenie na jednotlivých školách po preskúmaní študijných výsledkov (v percentách)⁶⁹

Filozofická fakulta SU	16,70
Prírodovedecká fakulta SU	15,00
Právnická fakulta SU	20,17
<i>so započítaním neodovzdaných dotazníkov (17 %)</i>	<i>37,42</i>
Pedagogická fakulta SU	16,00
Farmaceutická fakulta SU	15,00
Lekárska fakulta SU	23,00
Slovenská vysoká škola obchodná	36,00
Odbor špeciálnych náuk SVŠT	10,80
Odbor strojného a elektrotechnického inžinierstva SVŠT	25,00
<i>so započítaním neodovzdaných dotazníkov (12 %)</i>	<i>37,00</i>
Odbor chemicko-technologického inžinierstva SVŠT	29,00
Odbor inžinierskeho staviteľstva SVŠT	26,00

Druhá fáza – zber kádrového materiálu v teréne a pohovory

Odovzdané a preverovacími komisiami vyhodnotené dotazníky sa stali podkladom pre druhú fázu preverovania. Tá spočívala v zhromaždení kádrového materiálu na všetkých študentov a študentiek a v následných pohovoroch. Poslucháči slovenských vysokých škôl boli rozdelení podľa okresov ich trvalého bydliska, do ktorých bolo následne vyslaných sedemdesiatpäť „kádrových súdruhov“.⁷⁰ Tí mali po podrobnej inštrukcii v spolupráci s miestnymi a okresnými straníckymi orgánmi získať k jednotlivým poslucháčom politický materiál.⁷¹ Na jeho základe potom boli vysokoškóľáci z politického hľadiska rozdelení do štyroch skupín, označených písmenami A, B, C, D.⁷² Práve tu vznikol najväčší priestor na zneužitie núkajúcej sa „príležitosti“ na vybavovanie si osobných účtov, keďže posudok vydaný miestnym národným výborom v mieste bydliska poslucháča bol prakticky jediným podkladom pre previerkovú komisiu a bolo takmer nemožné sa voči jeho obsahu brániť. Na to aj často upozorňovali preverovaní poslucháči vo svojom odvolaní. „Podľa mojej mienky môže ísť o nepravdivé informácie z miesta môjho bydliska, podávané zaujatými

69 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 2, Správa o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

70 *Tamže*.

71 Keďže „kádroví komisári“ mali na zhromaždenie tohto materiálu k tisíciam študentov len niekoľko týždňov, spôsob získavania informácií a ich kvalita vyvolávajú pochybnosti.

72 Pozri tabuľku 4.

osobami,“ vyjadril sa napríklad jeden z nich.⁷³ V materiáloch zaznievali skutočne absurdné obvinenia: „Bolo mi dávané za príčinu môjho vylúčenia zo školy, že starý otec niekedy v rokoch 1929–1933 mal na dedine v Terchovej pílu a mal v prenájme farský majetok,“ sťažoval sa ďalší.⁷⁴ Tento spôsob boja, keď jednotliví ľudia dokázali využiť ponúkanú príležitosť na poškodenie iných, či už z dôvodu pomsty, alebo snahy o osobné obohatenie či prospech, pričom ideologické floskuly slúžili len ako nepriestrelná zásterka, sa s úspechom používal aj neskôr, a to aj na najvyšších politických úrovniach. Naplno sa rozvinul o niekoľko mesiacov, keď vo všetkých krajinách sovietskeho bloku vypukla honba na takzvaných vnútorných nepriateľov.

Na základe predbežných výsledkov z dvadsiatich okresov funkcionári Vysokoškolského výboru KSS odhadovali politické rozvrstvenie študujúcich do jednotlivých skupín takto:

Tab. 4: Politické zloženie študujúcich podľa Vysokoškolského výboru KSS⁷⁵

A	„komunisti“	11,5 %
B	„lojálni“/„indiferentní“*	49,0 %
C	„neuvedomelí odporcovia“	16,9 %
D	„uvedomelí odporcovia“	13,2 %
	nezistené	9,4 %

* Pre túto najpočetnejšiu skupinu študentov a študentiek sa v dobovej terminológii používa väčšinou termín „indiferentní“ – teda politicky nezaradení, ktorí boli hlavným cieľom „ideologickej prevýchovy“. Na tomto mieste použitý termín „lojálni študenti“ teda nezodpovedá realite, keďže predpokladá vedomý súhlas s oficiálnou ideológiou. V skutočnosti však išlo o študentov, ktorí vyhlasovali, že ich politické otázky nezaujímajú. (K termínu „indiferentní“ pozri JAREŠ, J.: „Indiferentní – možnost převýchovy!“, s. 26, pozn. 23 – pozri pozn. 11.)

Okrem študijného prospechu a politického postoja sa v previerke zisťoval aj triedny pôvod a zamestnanie rodičov, účasť na brigádach a poľahčujúce okolnosti (za tie sa považovali prekonané choroby, starostlivosť o rodinu v prípade vydatých študentiek a pod.). Na základe triedneho pôvodu boli študenti rozdelení do troch skupín:

1. „Veľkoburžoázia a slobodné zamestnanie s ročným príjmom nad 200 000 Kčs; fabrikanti s podnikom nad 10 zamestnancov, veľkostatkári s výmerou pôdy väčšou než 25 ha“;
2. „živnostníci a slobodné zamestnania s ročným príjmom od 80 000 Kčs do 200 000 Kčs, roľníci od 5 do 25 ha“;
3. „najchudobnejší, robotníci, roľníci do 5 ha“.⁷⁶

73 A EUBA, f. Rektorát, sekretariát rektora, šk. 41, žiadosť študenta VŠHV Vojtecha O. o rehabilitáciu z 24.6.1968.

74 Tamže, žiadosť študenta VŠHV Gustáva O. o rehabilitáciu z 11.3.1969.

75 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 2, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

76 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 2, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

Podobné delenie vyplynulo aj z kritéria majetku rodičov:

1. majitelia viacerých domov a polí nad 25 ha;
2. majitelia poschodového domu a polí nad 5 ha;
3. majitelia rodinných domov a polí do 5 ha.

Zohľadňovalo sa aj kritérium účasti na brigádach, kde do prvej skupiny boli zaradení „úderníci“ a „pochválení účastníci“, do druhej skupiny účastníci brigády na Trati mládeže a do tretej skupiny poslucháči, ktorí sa brigády nezúčastnili alebo dostali negatívny posudok.

Po terénnej práci „kádrových súdruhov“ a vyhodnotení získaného materiálu nasledovali pohovory jednotlivých študentov a študentiek s preverovacími subkomisiami. Od previerky na českých vysokých školách sa zásadne líšili v tom, že na pohovor neboli predvolaní všetci poslucháči, ale len tí, ktorí boli na základe dotazníkov a informácií z miestnych a okresných straníckych orgánov zaradení:

1. do 3. skupiny zo študijného hľadiska;
2. do kategórie D z politického hľadiska;
3. do 2. skupiny zo študijného hľadiska a do kategórie C z politického hľadiska, ak pritom spadali podľa triedneho pôvodu do 1. skupiny a brigád sa nezúčastnili alebo mali negatívny posudok (3. skupina).

Tab. 5: Počet študujúcich predvolaných na pohovor a nepreverených po pohovore na jednotlivých slovenských školách⁷⁷

Škola	Celkový počet študujúcich	Počet predvolaných na pohovor	Počet nepreverených po pohovore*
Právnická fakulta SU	1392	543	105
Filozofická fakulta SU	723	163	9
Pedagogická fakulta SU	182	30	4
Prírodovedecká fakulta SU	426	65	2
Lekárska fakulta SU	2004	628	165
Farmaceutická fakulta SU	347	73	8
Vysoká škola hospodárskych vied	1445	519	180
Vysoká škola poľnohospodárskeho a lesného inžinierstva	737	182	52
Odbor chemicko-technologického inžinierstva SVŠT	579	159	37
Odbor strojného a elektrotechnického inžinierstva SVŠT	1101	312	41

⁷⁷ Tamže, Správa Vysokoškolského výboru KSS na zasadnutie sekretariátu ÚV KSS dňa 28.3.1949, príloha 1.

Odbor inžinierskeho staviteľstva SVŠT	637	221	44
Odbor špeciálnych náuk SVŠT	230	22	4
SPOLU	9802	2917	651

* Tento počet nepreverených bol ešte navýšený o prípady poslucháčov, ktorí si vôbec neprevzali preverovací dotazník (pozri tabuľku 4). Zároveň však nejde o definitívnu sumu nepreverených študujúcich, keďže ich počet sa neskôr významne znížil po zásahu odvolacej komisie (pozri tabuľku 7).

Oficiálne platilo, že predvolanie na pohovor malo takmer s istotou znamenať vylúčenie zo štúdia: „Zásadne len vo výnimočných prípadoch môžu rozhovory zmeniť vopred utvorené rozhodnutie,“ konštatovalo sa vo správe Vysokoškolského výboru KSS o priebehu previerok.⁷⁸ Pohovory tak mali mať skôr „výchovný“ charakter: „Dokáže sa poslucháčovi, že nie je schopný navštevovať vysokú školu, a poukáže sa na jeho nemorálnosť a nezodpovednosť voči štátu a rodičom ... dokáže sa mu, že lajdačil a neštudoval. (...) ...musí vysvetliť, ako chápe svoje štúdium z hľadiska spoločenského, čo doteraz pre štát urobil.“⁷⁹ Ako však vyplýva z nasledujúcej tabuľky 6, v praxi boli verdikty preverovacích komisií omnoho miernejšie a väčšina pohovorov skončila „preverením s podmienkami“, čo znamenalo, že po ich splnení (napríklad v prípade študijných podmienok) mohol dotýčný bez prerušenia pokračovať v štúdiu.

Administratívny postup spočíval v písomnom predvolaní poslucháčov dekanátom a následnom odobratí indexov. Tí, ktorí preverovaním prešli úspešne, do indexu dostali špeciálnu klauzulu, bez ktorej bol index neplatný. Vylúčení poslucháči nedostali žiadne oficiálne rozhodnutie a často sa o svojom vylúčení dozvedeli len náhodou: „O vylúčení som sa dozvedel vtedy, keď prof. Krjukovská pýtala po skúške z ruštiny index a ja som ho nemal, povedala, že som teda vylúčený zo štúdia.“⁸⁰

Zistenia subkomisií sa využívali aj sekundárne v rámci propagandy. Redaktori študentského časopisu *Borba* publikovali ukážky z rozhovorov, v ktorých predvolaní poslucháči preukazovali neznalosť základných pojmov a faktov súčasného politického života (napríklad nevedeli vysvetliť skratku STM – Súťaž tvorivosti mládeže – alebo tvrdili, že generálny tajomník ÚV KSC Rudolf Slánský je predsedom odborových zväzov). Túto politickú nevedomosť redaktori uštipačne spájali so slabým študijným prospechom. Ako opačný (pozitívny) príklad prezentovali študenta, ktorý síce pochádzal z „veľkostatkárskej“ rodiny, a teda dostal pozvanie na pohovor, no konfiškácia otcovho majetku a práca v továrni „vykresali z neho celkom iného človeka“, ⁸¹ takže previerkou prešiel úspešne. Tieto reportáže mali smerovať k záveru, že „predsa len tí komunisti nie sú takí hrozni!“ ⁸²

78 *Tamže*, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

79 *Tamže*.

80 A EUBA, f. Rektorát, sekretariát rektora, šk. 41, žiadosť študenta VŠHV Vojtecha O. o rehabilitáciu z 24.6.1968.

81 Zábery zo študijnej previerky. In: *Borba*, roč. 3, č. 8 (10.4.1949), s. 8.

82 Demokratizácia u filozofov. In: *Tamže*, s. 8.

Výsledky „demokratizácie“

Po vyhodnotení preverovacích dotazníkov a uskutočnení pohovorov boli vyhlásené výsledky „demokratizačnej očisty“ slovenských vysokých škôl. Na základe rozhodnutia Ústredného výboru KSS boli vysokoškoláci rozdelení do piatich skupín:

1. poslucháči *preverení bez podmienok*⁸³
2. poslucháči *podmienečne preverení* so stanoveným termínom skončenia všetkých predpísaných skúšok⁸⁴ – Do tejto skupiny mohli byť zaradení všetci, ktorí politicky spadali do kategórie A (teda označení ako „komunisti“), s výnimkou „niektorých krikľavých prípadov, ktoré sú všeobecne známe – veľmi zlí študenti“,⁸⁵ respektíve spadali do kategórie B (ako „lojálni/indiferentní“), ak nestratili viac než dva semestre štúdia. Do skupiny podmienečne preverených boli zaradení aj poslucháči, ktorí preukázali poľahčujúce okolnosti, t.j. repatrianti, študujúci s lekársym potvrdením o prekonaní operácie alebo vážnej choroby, zamestnaní s politickou charakteristikou A alebo B a vydaté študentky. Kontrolu podmienečne vylúčených vysokoškolákov mali uskutočňovať fakultné preverovacie komisie vždy v čase vypršania trvania podmienky.⁸⁶
3. poslucháči *vylúčení v dôsledku neodovzdania preverovacieho dotazníka*⁸⁷ – Napokon ich bolo v porovnaní s pôvodným počtom neodovzdaných dotazníkov (pozri tabuľku 3) podstatne menej, čo nasvedčuje vysvetleniu, že značná časť študujúcich odovzdala dotazníky oneskorene a že za tento prehrešok neboli postihnutí. Z dobových správ nie je jasné, či boli poslucháči zaradení do tretej skupiny vylúčení dočasne, alebo natrvalo.
4. poslucháči *vylúčení s možnosťou návratu* po minimálnej lehote jedného roku⁸⁸ – Do tejto skupiny boli zaradení všetci poslucháči, ktorí patrili do tretej študijnej skupiny a z politického hľadiska do skupín C a D. Pre týchto študujúcich výsledok preverovania znamenal preradenie „do výroby“ na dva až tri semestre, po ktorých sa mohli opäť pokúsiť o štúdium na vysokej škole.
5. poslucháči *vylúčení natrvalo*⁸⁹ – Do tejto kategórie Ústredný výbor KSS svojim rozhodnutím zaradil „účastníkov viacerých protištátnych politických akcií a študentov, u ktorých niet žiadnych predpokladov, že vôbec niekedy doštudujú“.⁹⁰

V dôsledku činnosti odvolacej komisie, ako aj účelového „znovuprijímania“ vylúčených poslucháčov na štúdium v nasledujúcom roku 1950 sa však v konečnom

83 Pozri tabuľku 6, stĺpec C.

84 Pozri tabuľku 6, stĺpec D.

85 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 2, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

86 Tamže, šk. 7, Konečné výsledky demokratizačnej akcie na slovenských vysokých školách a návrh na niektoré opatrenia, 20.4.1950.

87 Pozri tabuľku 6, stĺpec E.

88 Pozri tabuľku 6, stĺpec F.

89 Pozri tabuľku 6, stĺpec G.

90 Tamže, šk. 2, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

dôsledku rozdiely medzi skupinami 3, 4 a 5 stierajú a nie je možné spoľahlivo dosledovať, ktorí z vysokoškolákov boli napokon zo štúdia vylúčení a na ak dlhú dobu. Za výsledok „demokratizačnej akcie“ po fáze pohovorov tak možno považovať súhrnné číslo v stĺpci H nasledujúcej tabuľky (pričom percentá sú vyjadrením podielu z celkového počtu študujúcich tej ktorej školy pred preverovaním):

Tab. 6: Výsledky „demokratizácie“ na slovenských vysokých školách po ukončení pohovorov⁹¹

A	B	C	D	E	F	G	H
Škola	Celkový počet študentov	Preverení bez podmienok	Preverení s podmienkou	Vylúčení pre neodovzdanie dotazníka	Vylúčení dočasne (na 2–3 semestre)	Vylúčení natrvalo	Vylúčení spolu, absolútny (relatívny) počet*
Právnická f. SU	1392	900	320	67	26	79	172 (12,3%)
Filozofická f. SU	886	794	83	0	6	3	9 (1%)
Pedagogická f. SU	182	158	20	0	4	0	4 (2%)
Prírodovedecká f. SU	426	365	43	16	1	1	18 (8%)
Lekárska f. SU	2004	1397	369	73	153	12	238 (11,8%)
Farmaceutická f. SU	351	274	65	4	6	2	12 (3,4%)
VŠHV	1445	874	319	72	162	18	252 (17,4%)
VŠPLI	737	552	82	51	11	41	103 (14%)
Odbor chemicko-technologického inžinierstva SVŠT	579	361	110	71	21	16	108 (18,6%)
Odbor strojného a elektrotechnického inžinierstva SVŠT	1101	679	226	155	37	4	196 (17,8%)
Odbor inžinierskeho staviteľstva SVŠT	637	406	150	37	38	6	81 (12,7%)
Odbor špeciálnych náuk SVŠT	230	200	18	8	2	2	12 (5%)
SPOLU	9970	6960	1805	554	467	184	1205 (12%)

* Absolútny počet vylúčených je súhrnom čísel v stĺpcoch E, F a G, relatívny počet je percentuálnym podielom z číselných hodnôt v stĺpci B.

91 *Tamže*, Správa Vysokoškolského výboru KSS na zasadnutie sekretariátu ÚV KSS dňa 28.3.1949, príloha 1.

Ako vyplýva z predchádzajúcej tabuľky 6, priemerný počet poslucháčov vylúčených zo štúdiá po fáze pohovorov predstavoval približne dvanásť percent. Pri detailnejšom pohľade sú však zreteľné značné rozdiely medzi jednotlivými fakultami a školami. Tie sú paradoxne v zreteľnom rozpore so zaužívanou predstavou o ideologicky exponovaných fakultách (právnickej, filozofickej a pedagogickej), ktoré by mali byť podrobené prísnejšiemu politickému preverovaniu, a naopak o fakultách a školách ideologicky menej exponovaných (ekonomických a technických), ktoré bolo možné absolvovať aj s horším „kádrovým profilom“.

Na vysokom počte študentov a študentiek vylúčených z technických fakúlt sa podpísal aj pomerne vysoký počet neodovzdaných previerkových dotazníkov, ktorý mohol mať rôzne príčiny (pozri vyššie), k čomu sa pravdepodobne pridali osobné animozity a hypertrofovaná aktivita niektorých členov preverovacích komisií na týchto fakultách. Toto vysvetlenie sa javí ako pravdepodobné, keďže sa doposiaľ neobjavili spoľahlivé dôkazy potvrdzujúce, že by študentstvo na fakultách postihnutých prísnejším vylučovaním poslucháčov malo odlišnú sociálnu štruktúru oproti ostatným školám alebo že by na ideologickej čistote týchto škôl osobitne záležalo predstaviteľom komunistického režimu. Podobne tomu bolo zrejme v prípade Slovenskej vysokej školy obchodnej (Vysokej školy hospodárskych vied), ktorá tiež patrila k školám s najvyšším percentom vylúčených študentov a študentiek.

Naopak, nízke percento študujúcich vylúčených z Filozofickej a Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity a priemerné percento vylúčených študentov práva bolo pravdepodobne dôsledkom akútneho nedostatku absolventov týchto odborov v praxi,⁹² ktorý neumožňoval takú okamžitú a masívnu čistku spomedzi poslucháčov a ktorý aj fakultných funkcionárov nútil ku kompromisom medzi dvoma základnými princípmi charakterizujúcimi „lojálneho intelektuála“ – straníckosťou a odbornosťou. K týmto faktorom prispievala aj súdržnosť akademickej obce na týchto fakultách – tak študujúcich, ako aj pedagogického zboru – rovnako ako aj veľmi nízke personálne zapojenie oboch kategórií do masových organizácií (komunistickej strany, Revolučného odborového hnutia, ČSM).⁹³ K zavŕšeniu „očisty“ týchto fakúlt tak došlo až v nasledujúcom roku počas takzvaného ideologického boja, ktorého obeťou sa stal napríklad aj dekan Právnickej fakulty Slovenskej univerzity Karol Rebro a mnohí ďalší vyučujúci, ako aj študujúci.⁹⁴

Táto druhá čistka mala masívny priebeh aj na Lekárskej fakulte Slovenskej univerzity, ktorý možno vysvetliť činnosťou pomerne malej, ale veľmi agilnej skupiny študentov a študentiek (a neskorších aspirantov/aspirantiek a asistentov/asistentiek), ktorí boli zároveň vysokopostavenými funkcionármi Československého zväzu mládeže. Tí podľa pamätníkov na fakulte realizovali skutočnú „študentokraciu“,

92 SNA, f. ÚV KSS – tajomníci (Štefan Baštovanský), šk. 2191, Zpráva o Právnické fakultě Slovenské univerzity v Bratislavě, 1.3.1950.

93 *Tamže*. Podľa informácie z 1. marca 1950 (t.j. viac než rok po „demokratizačnej“ čistke) bolo na právnickej fakulte členmi základnej organizácie KSS len dvadsať študentov (!) a členmi ČSM asi polovica, ale mnohí z nich len formálne kvôli výhodám.

94 Pozri GLOSSOVÁ, M.: *Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948–1960 ako prostriedok výchovy lojálnych elít* (pozri pozn. 41).

ktorej pôsobenie malo konkrétne personálne dôsledky nielen pre kolegov a kolegyné z radov študentstva, ale aj pre vyučujúcich.⁹⁵ Ich veľký vplyv podporovalo aj to, že lekárska fakulta bola suverénne najpočetnejšia⁹⁶ a zároveň veľmi homogénna na rozdiel od iných fakúlt, kde boli poslucháči v dôsledku štúdia množstva rozličných študijných programov rozdelení na menšie skupiny. Špecifickej radikalite čistiek na bratislavskej lekárskej fakulte po februári 1948 zodpovedá aj primát medikov pri ostrakizácii židovských študentov už v tridsiatych rokoch⁹⁷ a pri šikanovaní českých vyučujúcich. Išlo tam zrejme o kontinuálny jav. Naopak, Filozofická fakulta Slovenskej univerzity mala už z obdobia Slovenského štátu tradíciu aktívneho vzdorovania politickej moci, ktorú sa tak rýchlo nepodarilo prelomiť ani predstaviteľom komunistického režimu, aj kvôli úzkym personálnym prepojeniam medzi vedením fakulty a povereníctva školstva.

Odvovania

Voči rozhodnutiu preverovacej komisie sa študenti a študentky podľa pôvodných pokynov povereníctva školstva nemohli odvolať, avšak povereníctvo si vyhradilo právo schvaľovať jednotlivé vylúčenia, čo mu *de facto* zaručovalo pozíciu najvyššej inštalácie. V apríli 1949 po zverejnení zoznamov vylúčených poslucháčov povereníctvo túto možnosť využilo na zásah do výsledkov preverovania, keď predsa len zaviedlo možnosť odvolacieho konania, v ktorom sa malo rozhodovať „od prípadu k prípadu“.⁹⁸ Argumentovalo, že zo škôl bolo vylúčených aj mnoho poslucháčov, ktorí v štúdiu nepostupovali zo zdravotných alebo sociálnych dôvodov a ktorým bolo podľa povereníctva potrebné pomôcť sociálnou podporou, respektíve prostredníctvom Vysokoškolského zdravotného ústavu. Taktiež boli zo štúdia vylúčení aj poslucháči, ktorým pozostávalo len niekoľko mesiacov do jeho ukončenia.

Zdá sa, že povereník Ladislav Novomeský voči týmto vysokoškolákom razil vlastnú, miernejšiu cestu. Rozhodol, že sa má voči nim postupovať „blahovoľne“ a „umožniť – ak je to možné, aj bez odvolania – zloženie skúšok. Ak by ich [študent] na termín nezložil, samozrejme vstupuje v platnosť rozhodnutie preverovacej komisie o dočasnom, resp. úplnom vylúčení zo štúdia.“⁹⁹ Zároveň podnikol kroky

95 MEŠKO, Zoltán G.: *Zamlčané sprisahanie: Politické čistky na lekárskej fakulte po druhej svetovej vojne*. Bratislava, Slovak Academic Press 1999.

96 V školskom roku 1948/1949 mala Lekárska fakulta Slovenskej univerzity 2161 študentov a študentiek, ďalšia v poradí Právnická fakulta SU ich mala 1531. Tri fakulty – Filozofická fakulta SU a dve fakulty Slovenskej technickej univerzity – mali päťsto až tisíc poslucháčov, ostatné dokonca menej než päťsto.

97 SZABÓ, Miloslav: „Židé jsou neštěstím Slovenska“: Československý antisemitizmus na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (ed.): *Čechoslovakismus*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, s. 139 n.

98 SNA, f. Povereníctvo školstva-povereníci – Laco Novomeský, šk. 13, Preverovacie pokračovanie a odvolacia komisia, list povereníka školstva Ladislava Novomeského kabinetu povereníctva a 5. odboru zo 14.4.1949.

99 *Tamže*.

na medializáciu svojho plánu, keď nariadil poskytnúť potrebné materiály redaktorovi denníka *Pravda* a požiadať ho, aby „venoval v svojom článku o celej veci pozornosť menovite po stránke študijnej, pričom, samozrejme, nech uvedie aj prípady, kde rozhodovali momenty politické, avšak konkrétne aké politické momenty to boli, ktoré preverovacie komisie k negatívnemu rozhodnutiu prinútili“.¹⁰⁰

Zástupcovia Vysokoškolského výboru KSS s takýmto postupom nesúhlasili, pričom argumentovali, že spochybnením rozhodnutí o vylúčení niektorých študujúcich „by utrpela ich prestíž. Nech pán povereník vraj vymenuje odvolaciu komisiu a nech táto na veci zmení...“¹⁰¹ Novomeský sa preto rozhodol nečakať na návrh predstaviteľov vysokoškolského výboru, ktorí „zbytočne zdržujú už tretí deň“, a vymenovať takú odvolaciu komisiu, v ktorej síce študenti a študentky budú mať svojich zástupcov, ale ktorej rozhodnutia nebudú závislé od ich hlasov. Za členov komisie boli menovaní pracovníci povereníctva R. Martiš, P. Pazúr, I. Rosa a E. Markovič, ktorí mali spolu s predsedom Ernestom Ottom päť hlasov. Za vysokoškolákov boli do komisie menovaní dvaja študenti (Čech a Matula), no keďže komisia mala „zasadať v takom zložení, aby boli prítomní vždy piati členovia“, ¹⁰² mala ich účasť v komisii len kozmetickú funkciu.

Pôsobenie odvolacej komisie a jej závery medzi realizátormi previerky vyvolali veľkú nevôľu. Komisia totiž podľa správy o konečných výsledkoch „demokratizácie“ až takmer polovicu odvolaní vybavila kladne, čím „vznikol chaos“ a „celú demokratizačnú akciu fakticky odsabotovala“.¹⁰³ Povereníctvo školstva okrem toho podľa

Spisovateľ, publicista a komunistický politik Ladislav Novomeský (1904–1976) sa ako povereník školstva, vied a umení zaslúžil o zmiernenie výsledkov prvej čistky na slovenských vysokých školách (foto www.cojeco.cz)

¹⁰⁰ *Tamže*.

¹⁰¹ *Tamže*, list pracovníka povereníctva dr. Reháka s návrhom na kreovanie odvolacej komisie povereníkovi Novomeskému z 5.5.1949.

¹⁰² *Tamže*, Preverovacie pokračovanie a odvolacia komisia, Menovanie odvolacej komisie na PŠVU [povereníctvu školstva, vedy a umení], 6.5.1949 (vyznačené podčiarknutím v origináli).

¹⁰³ *Tamže*, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 7, Konečné výsledky demokratizačnej akcie na slovenských vysokých školách a návrh na niektoré opatrenia, 20.4.1950.

tejto správy, vypracovanej sekretariátom Ústredného výboru KSS v apríli 1950, prijímalo odvolania aj po ukončení oficiálnej činnosti odvolacej komisie.¹⁰⁴

Tento výklad sekretariátu ÚV KSS, ktorý ústil v požiadavku „znovu preskúmať prípady tých poslucháčov, ktorí sa odvolali proti rozhodnutiu hlavných disciplinárnych¹⁰⁵ komisií a ktoré odvolacia disciplinárna komisia pri PŠVU vybavila kladne“,¹⁰⁶ však slúžil najmä na zdôvodnenie novej čistky o rok neskôr, pripravovanej v marci a apríli 1950 a realizovanej v júni, septembri a októbri toho roku. Zároveň sa stal súčasťou obvinenia hlavných činiteľov zodpovedných za odvolacie konanie – predsedu odvolacej komisie Ernesta Ottu a samotného povereníka Laca Novomeského – z nedostatočne dogmatického prístupu. Počas tejto čistky, ktorej oficiálnym zdôvodnením bol boj proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“ a „ideologický boj“ na vysokých školách, bolo v júni 1950 vylúčených 105 študentov a študentiek a na jeseň ďalších 465 študujúcich;¹⁰⁷ väčšina z nich napriek tomu, že „demokratizáciou“ na minulý rok prešli úspešne alebo s podmienkou.

V skutočnosti však zásah odvolacej komisie v roku 1949 – najmä v prípade veľkých fakúlt – nebol až taký dramatický a počet vylúčených študentov a študentiek v priemere znížil len o približne dve percentá.¹⁰⁸

Tab. 7: Výsledky „demokratizácie“ na slovenských vysokých školách pred a po odvolacom konaní¹⁰⁹

A	B	C	D	E	F	G	H	I
Škola	Celkový počet študentov	Vylúčení pre neodovzdanie dotazníka	Vylúčení dočasne (na 2–3 semestre)		Vylúčení natrvalo		Vylúčení spolu*	
			Pred odvolaním	Po odvolaní	Pred odvolaním	Po odvolaní	Pred odvolaním	Po odvolaní
Právnická f. SU	1392	67	26	13	79	52	172	132
Filozofická f. SU	886	0	6	5	3	0	9	5
Pedagogická f. SU	182	0	4	3	0	0	4	3
Prírodovedecká f. SU	426	16/0**	1	0	1	0	18	0

104 Výsledky zachytené v nasledujúcej tabuľke 7 tak nemusia byť definitívne, keďže už nezobrazujú tento možný vývoj po ukončení oficiálnej činnosti odvolacej komisie.

105 V skutočnosti niesli názov „hlavné preverovacie komisie“.

106 *Tamže*.

107 *Tamže*, šk. 22, Návrh na znovuprijímanie poslucháčov, vylúčených v demokratizácii, na vysoké školy, 13.7.1951.

108 Pozri tabuľku 7, porovnanie stĺpcov D, F, H so stĺpcami E, G, I.

109 *Tamže*, f. ÚV KSS – tajomníci (Štefan Baššovanský), šk. 2, Správa Vysokoškolského výboru KSS na zasadnutie sekretariátu ÚV KSS dňa 28.3.1949.

Lekárska f. SU	2004	73	153	124	12	11	238	208
Farmaceutická f. SU	351	4	6	1	2	1	12	6
VŠHV	1445	72	162	142	18	14	252	228
VŠPLI	737	51	11	8	41	29	103	88
Odbor chemicko- technologického inžinierstva SVŠT	579	71/60	21	20	16	16	108	96
Odbor strojného a elektrotechnického inžinierstva SVŠT	1101	155	37	22	4	4	196	181
Odbor inžinierskeho staviteľstva SVŠT	637	37/28	38	26	6	5	81	59
Odbor špeciálnych náuok SVŠT	230	30	2	0	2	2	12	32
SPOLU	9970	576/540	467	364	184	134	1205 (12%)	1038 (10,4%)

* Počty spolu vylúčených pred odvolacím konaním (stĺpec H) sú súčtom údajov v stĺpcoch C, D a F. Počty spolu vylúčených po odvolacom konaní (stĺpec I) sú súčtom údajov v stĺpcoch C, E a G.

** Ide o údaje z dvoch tabuliek nasledujúcich po sebe s niekoľkotýždňovým rozstupom, ktoré sa týkajú Prírodovedeckej fakulty SU a dvoch fakúlt SVŠT. Aj tieto čísla naznačujú dodatočné odovzdávanie dotazníkov „po termíne“. V konečnom výsledku vylúčených poslucháčov pred odvolacím konaním (stĺpec H) je započítané vyššie číslo, po odvolacom konaní (stĺpec I) nižšie číslo.

Ako sa dá usudzovať z ďalšieho vývoja udalostí, je pravdepodobné, že do určitej miery autonómny postoj¹¹⁰ povereníka Novomeského a predsedu odvolacej komisie Ernesta Ottu, ktorý bol osobným tajomníkom Novomeského, sa stal jednou z príčin, ktoré napokon viedli ku koncu ich politickej kariéry v súvislosti s kampanou proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“. Ernest Otto bol zatknutý dokonca ešte počas trvania činnosti odvolacej komisie v roku 1949 ako „titoistický agent“ a odsúdený na trest smrti, ktorý mu bol neskôr zmenený na doživotie. Z väzenia bol prepustený na amnestiu v roku 1960, o dva roky neskôr však za nevyjasnených okolností pravdepodobne spáchal samovraždu. Ladislava Novomeského ako povereníka školstva po deviatom zjazde KSS v máji 1950 nahradil Ernest Sýkora, on sám

¹¹⁰ O voľnejšej atmosfére na povereníctve školstva svedčí aj príbeh pamätníčky Angely Bajnokovej (rodenej Jankevičovej), dcéry gréckokatolíckeho kňaza, ktorá koncom 40. rokov pracovala na povereníctve školstva ako úradníčka. Jej snúbenca Jozefa Bajnoka, ktorý študoval na Chemicko-technologickej fakulte STU, vylúčili (pravdepodobne) počas čistky na jeseň 1950, „pretože chodí s farárovou dcérou“. Samotná „farárova dcéra“ Angela však na povereníctve školstva problémy nemala. (BAJNOKOVÁ, Angela (*1928): *Snažiť sa žiť a robiť dobrotu, nikomu zle*. Rozhovor natočil a spracoval Ján Golian. In: Pamäť národa [online]. © Príbehy 20. storočia [cit. 2019-03-27]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/sk/bajnokova-angela-20171116-0.>)

bol nasledujúci rok zatknutý a v roku 1954 odsúdený v procese so „slovenskými buržoáznymi nacionalistami“ na desaťročný trest. V roku 1956 bol podmienene prepustený na slobodu a po rehabilitácii v roku 1963 mohol znovu vstúpiť do komunistickej strany a vrátiť sa do verejného a politického života.

„Ideologická prevýchova“ vo výrobe a opätovné prijímanie na štúdium

Študenti a študentky slovenských vysokých škôl, pre ktorých sa takzvaná demokratizácia v roku 1949 skončila verdiktom trvalého alebo dočasného vylúčenia, boli určení na prácu vo výrobe. Po ukončení previerky sa mali prihlásiť na Vysokoškolskom výbore ČSM a ich zaraďovanie do výroby malo uskutočňovať poverenie práce a sociálnej starostlivosti. Hoci umiestňovanie do výroby sa malo diať na báze dobrovoľnosti a malo sa pri ňom vychádzať zo zásady, „aby každý dľa možnosti pracoval i v takom odbore, na aký sa pripravoval počas štúdia“, ¹¹¹ v skutočnosti bolo pracovné zaradenie študentov tiež formou trestu. Dobrovoľný výber pracovného miesta bol automaticky znemožnený vylúčeným poslucháčom „ideologických“ fakúlt (teda filozofickej, právnickej a Vysokej školy hospodárskych vied) a tiež študujúcim vylúčeným z politických dôvodov (poverenie práce a sociálnej starostlivosti ich malo preškoliť a zaradiť do výroby; v prípade, že už mali zamestnanie, mali byť prepustení). ¹¹² Dobrovoľný výber zamestnania sa tak týkal len vysokoškolákov prepustených zo študijných dôvodov – teda tých, ktorých potrestanie bolo hlavným deklarovateľným cieľom „demokratizácie“.

Realita však celkom nezodpovedala zamýšľanému cieľu „ideologickej prevýchovy“ vylúčených študentov a študentiek, ktorí si vo výrobe mali „osvedčiť svoj nový, kladný vzťah k ľudovej demokracii a k robotníckej triede“. ¹¹³ Keďže v roku 1949 nebol pojem „zaradenia do výroby“ špecificky určený ako manuálna práca, podľa správy kultúrno-propagačného oddelenia sekretariátu ÚV KSS z neskoršieho obdobia naozaj „väčšina študentov určených do výroby nenastúpila do manuálnej práce, časť z nich si individuálne našla zamestnanie v kancelárskej a technickej službe, mnohí z tých, čo nastúpili do manuálnej práce, boli podnikom preradení do administratívnej a technickej práce“. ¹¹⁴ Určitá časť dočasne vylúčených študentov bola tiež povolaná na vojenskú prezenčnú službu, pričom niektorí z nich museli absolvovať vojenskú službu „bez zbrane“, t.j. v pomocných technických práporoch.

Po uplynutí určenej doby (dvoch alebo troch semestrov) mohli dočasne vylúčení študenti a študentky požiadať o opätovné prijatie na vysokú školu. Podmienkou pre prijatie mala byť aspoň ročná manuálna práca, pri ktorej dotyčný získal titul

111 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 7, Konečné výsledky demokratizačnej akcie na slovenských vysokých školách a návrh na niektoré opatrenia, 20.4.1950.

112 Tamže, šk. 2, Správa VV KSS o priebehu demokratizácie slovenských vysokých škôl, 2.3.1949.

113 Tamže, šk. 22, Návrh na znovuprijímanie poslucháčov, vylúčených v demokratizácii, na vysoké školy, 13.7.1951.

114 Tamže.

„úderníka“ a zároveň vedel preukázať aktívnu činnosť v masových organizáciách. „Nový vzťah k ľudovej demokracii a k robotníckej triede“¹¹⁵ sa mal individuálne skúmať na základe posudkov z pracoviska i z rodiska uchádzača o opätovné prijatie na štúdium. Ako hlavné kritérium sa zdôrazňoval správny triedny pôvod.

Formálny postup žiadosti o opätovné prijatie na štúdium spočíval v jej podaní tajomníkovi príslušnej fakulty a v následnom prerokovaní komisiou pozostávajúcou z dekana, tajomníka fakulty, predsedu fakultnej základnej organizácie KSS a podpredsedu Vysokoškolského výboru ČSM. Úloha Vysokoškolského výboru KSS, ktorý hral kľúčovú rolu pri preverovaní študentov a študentiek, sa posunula do personálnej oblasti: pre komisiu mal prostredníctvom okresných výborov KSS zabezpečiť kádrový posudok dotyčného z jeho bydliska.

Zamietnutie žiadosti, ktorá nespĺňala určené podmienky, bolo v kompetencii fakultnej komisie. O žiadostiach, ktoré formálne požiadavky splnili, následne rozhodovala ústredná komisia zriadená poverením školstva, ktorej členmi boli predseda kádrového odboru, prednosta školského odboru, rektor príslušnej školy, zástupca okresného výboru KSS a zástupca okresného výboru ČSM. Údaje o skutočnom počte znovu prijatých študentov a študentiek však už materiály sekretariátu Ústredného výboru KSS neobsahujú. Známe sú len čiastkové údaje z Archívu Slovenskej technickej univerzity, podľa ktorých boli opätovne prijatí na štúdium len jednotlivci. Treba tiež poznamenať, že pokyn Ústredného výboru KSS umožniť vylúčeným študentom opätovné prijatie na štúdium prišiel v čase prebiehajúceho „ideologického boja“ proti takzvanému buržoáznemu nacionalizmu na vysokých školách, ktorý sprevádzala ďalšia čistka. Možnosť „prevychovaných“ vysokoškolákov, ktorí boli vylúčení pri predošlej čistke, požiadať o opätovné prijatie na štúdium mala propagandisticky slúžiť na zmiernenie prípadného napätia medzi študentstvom pri ďalšej vlne vylučovania.¹¹⁶

Záverom

Študijno-politická previerka, ktorá sa pod názvom „demokratizácia“ uskutočnila na slovenských vysokých školách v januári a februári roku 1949, bola čo do celkového počtu vylúčených poslucháčov najmasívnejšou vlnou „očisty“ vysokých škôl na Slovensku v prvých rokoch fungovania komunistického režimu. Zo škôl muselo natrvalo alebo dočasne odísť 1038 študentov a študentiek, čo boli 10,4 percentá všetkých vysokoškolákov. Hoci bežne používaný názov „demokratizácia“ odkazoval na snahu o zmenu sociálnej štruktúry študentstva, čím nadväzoval na Košický vládny program, v skutočnosti išlo o študijnú a najmä politickú previerku. Triedny pôvod a zámožnosť rodičov predstavovali jedno z kritérií v rámci politického preverovania.

¹¹⁵ *Tamže*.

¹¹⁶ *Tamže*, šk. 10, Správa o prieskume vysokoškolákov, 7.9.1950.

„Demokratizácia“ na Slovensku sa vo viacerých aspektoch líšila od analogickej „študijnej previerky“ na českých vysokých školách.¹¹⁷ Termínovo bola posunutá o jeden až dva mesiace neskôr, jej hlavným realizátorom bol Vysokoškolský výbor KSS (na rozdiel od Ústredného akčného výboru Národného frontu na vysokých školách v Čechách a na Morave) a na previerkové pohovory neboli pozvaní všetci študenti, ale len tí, ktorí podľa výsledkov vopred vyplňaných dotazníkov a „kádrovania“ v mieste trvalého bydliska spadali do „problematických“ kategórií, či už zo študijného, alebo politického hľadiska.

Táto „očista“ slovenských vysokých škôl prekvapujúco nebola až taká brutálna, ako predpokladali členovia Vysokoškolského výboru KSS, teda najangažovanejší poslucháči a hlavní organizátori previerky, ani ako by sa dalo usudzovať na základe výsledkov previerky na českých a moravských vysokých školách, na ktorých nebola preverená až zhruba štvrtina študentov a študentiek. Napriek pôvodným odhadom Vysokoškolského výboru KSS, v ktorých sa počty kandidátov na vylúčenie pohybovali v desiatkach percent, bola napokon zo štúdia vylúčená „len“ desatina poslucháčov, z toho približne tretina dočasne na dva až tri semestre a po uplynutí stanovenej lehoty mohla požiadať o opätovné prijatie na štúdium.

Najvyššie percento vylúčených študentov a študentiek pripadalo na Vysokú školu hospodárskych vied (skôr Slovenskú vysokú školu obchodnú) a na niektoré fakulty Slovenskej vysokej školy technickej. V prípade Fakulty strojného a elektrotechnického inžinierstva SVŠT sa na vysokom počte vylúčených pravdepodobne podpísalo aj to, že mnohí poslucháči vôbec nevyplnili, respektíve neodovzdali previerkový dotazník, čím boli zo štúdia vylúčení automaticky. Na Slovenskej univerzite (neskôr Univerzite Komenského) bolo pomerne veľa poslucháčov vylúčených zo štúdia práva a medicíny; naopak prekvapujúco málo boli čistkami postihnuté fakulty filozofická, pedagogická a prírodovedecká. Tieto zistenia v súhrne nabúravajú predpoklad o politickej exponovanosti „ideologických“ fakúlt (filozofickej, pedagogickej, právnickej) a relatívne väčšej „slobode“ na školách technického zamerania, ktorá v tomto počiatočnom období komunistického režimu ešte pravdepodobne neplatila.

Možné vysvetlenie relatívnej miernosti „demokratizačnej akcie“ na Slovensku spočíva v súhre troch faktorov:

Prvým z nich bola celkovo poddimenzovaná personálna situácia nielen na vysokých školách, ale aj v štátnej správe a v hospodárskom sektore na Slovensku. Nedostatok odborníkov neumožňoval také radikálne vylučovanie pedagógov ani poslucháčov (budúcich absolventov a absolventiek), lebo ich jednoducho nebolo kým nahradiť. Aj politickú elitu na jednotlivých fakultách tak nútil ku kompromisom medzi ideálnym kádrovým profilom jednotlivých preverovaných osôb a ich odbornosťou. Toto vákuum zároveň vytváralo priestor pre osobné intervencie, a to tak v prospech preverovaných vysokoškolákov (keď mohli čistke uniknúť aj študujúci s nevyhovujúcim kádrovým profilom), ako aj v ich neprospech (zámienku na vylúčenie v podobe údajne problematického príbuzného či deliktu v minulosti rodiny bolo možné nájsť v profile takmer každého študujúceho). Triedna a politická

117 Pozri JAREŠ, J.: „Indiferentní – možnost převýchovy!“ (pozri pozn. 11).

„očista“ vysokých škôl sa tak na Slovensku nemohla uskutočniť naraz, ako to bolo na českých vysokých školách, ale v dvoch etapách, pričom až druhá z nich, ktorá sa konala v júni a na jeseň 1950 v atmosfére vybičovanej kampane proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“, bola skutočným zavŕšením politickej „očisty“ vysokých škôl.

Druhou príčinou bola pomerne liberálna atmosféra na niektorých fakultách. Komunisti boli v profesorskom zbore aj medzi študujúcimi v menšine, slabé a formálne bolo aj ich zapojenie do masových organizácií (ROH, ČSM). Až postupne si režim z nových vedeckých pracovníkov, regrutovaných prostredníctvom Československého zväzu mládeže spomedzi angažovaných študentov a študentiek, budoval vrstvu lojálnych odborníkov, ktorými pri ďalších čistkách mohol nahrádzať „nevyhovujúcich“ učiteľov a učiteľky. Táto ideologická autonómia akademickej obce niektorých fakúlt v závere štyridsiatych rokov – spolu s určitou tradíciou vzdorovania totalitnej moci ešte z obdobia Slovenského štátu a s úzkou personálnou zomknutosťou málopočetnej intelektuálnej elity – tiež pravdepodobne prispela k tomu, že previerka namierená voči „nevyhovujúcim“ študentom a študentkám sa realizovala len v pomerne obmedzenej miere.

Po tretie, na pomerne „slabý“ výsledok „demokratizácie“ na Slovensku mal vplyv aj postoj predstaviteľov povereníctva školstva, vied a umení (predsedu odvolacej komisie Ernesta Ottu a povereníka Ladislava Novomeského), ktorí nepatrili k najdogmatickejším komunistom a vo vzťahu k preverovaným poslucháčom razili miernejší prístup. Prostredníctvom odvolacej komisie pri povereníctve školstva nemalej časti vylúčených študentov a študentiek umožnili návrat na vysokú školu, čím sa dostali do konfliktu s Vysokoškolským výborom KSS. Je možné, že tento ich postoj bol jednou z príčin vedúcich k obvineniu zo „slovenského buržoázneho nacionalizmu“, ktoré v nasledujúcom roku malo za následok ich odvolanie z funkcií a následnú perzekúciu.

Prečo toľko študentov a študentiek Fakulty strojného a elektrotechnického inžinierstva SVŠT vôbec neodovzdalo dotazníky a prečo bolo toľko poslucháčov vylúčených z technických fakúlt a z Vysokej školy hospodárskych vied, sa nepodarilo spoľahlivo zistiť. Môžeme preto len usudzovať, že na týchto fakultách vyššie spomenuté faktory pretrvávajúcej rezistencie voči politickým tlakom a personálnej zomknutosti až tak neplatili a že relatívna prísnosť preverovacích komisií bola dôsledkom príležitosti, osobnej angažovanosti a hypertrofovej aktivity ich členov.

Nespokojnosť komunistických špičiek s realizáciou „očisty“ v roku 1949 a s personálnym stavom na slovenských vysokých školách viedla k ďalšej vlne preverovania a vylučovania, tentoraz celkom nemilosrdnej, ktorej podnetom sa stalo vypuknutie kampane proti takzvanému slovenskému buržoáznemu nacionalizmu na jar 1950. Atmosféra nepredvídateľnosti, strachu a obáv o vlastný osud, zmenené vedenie povereníctva školstva a skonsolidované tvrdé jadro komunistických študentov a študentiek na vysokých školách spôsobili, že v priebehu piatich mesiacov od júna do októbra 1950 došlo k skutočnému „zúčtovaniu“ s prívržencami a sympatizantmi bývalého režimu, a to tak medzi študentstvom, ako aj medzi pedagogickým zborom. Počas tejto čistky bolo zo štúdia vylúčených ďalších 570 poslucháčov. To je

síce takmer dvakrát menej než pri predošlej akcii v roku 1949, pokiaľ však tento úbytok vyjadríme relatívne (11,12 percent), bola táto čistka ešte drastickejšia ako takzvaná demokratizácia. Tento rozpor je len zdanlivý, pretože nová čistka v rámci takzvaného ideologického boja sa odohrávala počas prázdnin medzi dvoma akademickými rokmi, čo znamená, že zasiahla o jeden populačný ročník menej. Uchádzači o štúdium prvého ročníka v nasledujúcom akademickom roku 1950/1951 boli tiež podrobení sprísnenému prijímaciemu konaniu, pre ktoré platili rovnaké kritériá ako pre čistku už prijatých vysokoškolákov. Počet takto odmietnutých uchádzačov o štúdium však nie je známy, a nedá sa tak započítať do celkového počtu „vylúčených“.

Táto druhá čistka na slovenských vysokých školách nemá svoju českú paralelu a okrem niekoľkých okrajových zmienok sa jej doposiaľ takmer vôbec nevenovala ani slovenská historiografia. Zistenia vyplývajúce z analýzy relevantných archívnych prameňov tak ešte len čakajú na svoje publikovanie.